

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo- ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Kaisa Koplaste

Lääneriikide humanitaarabi Eesti lastele aastatel 1919-1922

Bakalaureusetöö

Juhendajad:

professor Aigi Rahi-Tamm, PhD

Toivo Kikkas, PhD

Tartu 2025

SISSEJUHATUS	4
HISTORIOGRAAFIA	7
ALLIKAD JA UURIMISMEETODID	9
1. SÕJAJÄRGNE SOTSIAALMAJANDUSLIK OLUKORD JA VÄLISABI TOIMIMINE EESTIS	11
1.1. SOTSIAALMAJANDUSLIK TAUST	11
1.2. ABIVAJADUS	14
1.3. ABI JAOTAMISE KORD JA PÕHIMÕTTED	16
1.4. KORRALDUSLIKUD MUREKOHAD KOHALIKUL TASANDIL	20
2. AMEERIKA ABIANDMISE ADMINISTRATSIOON	26
2.1. TAGASTATAV ABI	28
2.2. EUROOPA LASTE ABISTAMISE PROGRAMM	30
2.2.1. EESTI LASTEKAITSE ÜHING	32
3. AMEERIKA PUNANE RIST	35
3.1. TERVISHOIUALANE TEGEVUS	36
3.2. MATERIAALNE ABI TSIVIILELANIKELE	37
4. ÜHENDKUNINGRIIGI ABI	40
4.1. HOIA LAPSI	40
4.1.1. KASULAPSE SÜSTEEM	41
4.1.2. ORGANISATSIOONI MÄRGILISUS	42
4.2. LEEDI MURIEL PAGETI MISSIOON IDA-EUROOPASSE	44
5. JÄRELDUSED	48
KOKKUVÕTE	51
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	53
SUMMARY	58

Töös kasutatavad lühendid

ARA – *American Relief Administration* ehk Ameerika Abiandmise Administratsioon

ARC – *American Red Cross* ehk Ameerika Punane Rist

ELÜ – Eesti Lastekaitse Ühing

EPR – Eesti Punane Rist

THM – Töö- ja Hoolekandeministeerium

Sissejuhatus

Esimene maailmasõda ja sellele järgnenud Vabadussõda tõid Eesti tsiviilelanikkonnale kaasa kannatusi, mis Tartu rahuga kaugeltki ei lõppenud. Äsja sündinud Eesti Vabariik vaevles süvenevas toidu- ja tarbekaupade, meditsiini- ja hügieenitarvete puuduses, millest omal jõul välja rabelemine ei oleks olnud mõeldav. Sõjaoludes tärkasid või laiendasid oma tegevust üle Euroopa mitmed humanitaarabiorganisatsioonid, kes alates 1919. aastast ka Eestis sõja tagajärjel kannatavatele inimestele oma abikäed ulatasid ja aitasid nii kõige raskema aja üle elada. Bakalaureusetöö eesmärgiks on uurida välismaiste humanitaarabiorganisatsioonide tegevust, tagamaid ja mõju Eestis aastatel 1919-1922, fookusega lastel, kellele abi peamiselt suunatud oli.

Uurimuse ajaliseks alguspunktiks on 1919. aasta. Compiègne'i vaherahu sõlmiti 11. novembril 1918, sellega lõppes aktiivne lahingutegevus Läänerindel ning Euroopas hakkas vabanema ressursse sõjast taastumiseks. Eesti jaoks ei tähendanud vaherahu sõlmimise järel taanduvad sakslased aga igatsetud vabaduse ja rahu saabumist, vaid sõjalise konflikti algust Venemaaga. Esmatarbekaupade, toidu ja meditsiinitarvete puudus valitses juba ammu enne seda. Vaherahu sõlmimise hetkel oli kogu maailma toiduvarudest umbes 60% koondunud USA kontrolli alla, samas kui Euroopas oleks toiduaineid jagunud maksimaalselt seitsmeks kuuks. Eriti raske oli olukord just Ida-Euroopas, siinseid alasid ähvardas tõeline näljahäda.¹ Ehkki ameeriklased asusid otsustavalt Euroopat oma ladudes seisvate toiduainetega varustama, oli abi jõudmine Eestisse raskendatud, sest see oli esialgu ette nähtud ainult liitlasriikidele, Eestil aga ei olnud enne 1922. aastat USA poolt isegi *de iure* tunnustust. USA ametlikes dokumentides nimetati äsja iseseisvunud Ida- ja Kesk-Euroopa rahvaid *so-called „liberated nations“*² – mis viitab nende alade keerukale õiguslikule olukorrale.³ See tegi omakorda keeruliseks abi juriidilise vormistamise. USA riikliku abi eestvedajaks oli Ameerika Ühendriikide Toitlusvalitsuse (*United States Food Administration*) ja

¹ Eero Medijainen. Ameerika Ühendriikide *de iure* tunnustus Balti riikidele 1922. aastal – väärtuspõhine otsus või majanduslik kalkulatsioon? Ajalooline Ajakiri, nr 2, 2011. Lk 128-129.

² Niinimetatud „vabastatud rahvad“

³ Vt nt: Edwin B. Parker. Final report of United States Liquidation commission. Washington: Government Printing Office, 1920. Lk 30.

selle juurde moodustatud ARA juht ja hilisem USA president Herbert Hoover.⁴ Filantroobina ei lasknud Hoover õiguslikel takistustel hädas olevate inimeste abistamisele saatuslikuks saada ning 1919. aasta kevadel sai Eesti ARA kaudu nii seemnevilja kui ka toiduaineid.⁵ Samuti tuli abi ARC-i ja vähesel määral teiste riikide Punase Risti organisatsioonide kaudu.

USA kõrval sai teiseks oluliseks abistajaks Ühendkuningriik. Esimene laevatäis vilja õnnestus 1919. aasta veebruaris hankida just brittidelt ning alates 1921. aastast hakkas saabuma Hoiu Lapsi fondi (*Save the Children fund*)⁶ kaudu toiduaineid ja riideid Eesti vaesematele lastele. Leedi Muriel Pageti⁷ kliinikutes pakuti samuti alates 1921. aastast tuge ja lihtsamat meditsiinilist abi emadele ja rinnalastele.

Lääne poolt tulev abi Eestile ning teistele sõjast räsitud rahvastele oli mitmemõõtmeline ja -tahuline. Ühelt poolt jõudis Eestisse laevatäite kaupa riideid ja toidumoonu „Ameerika onult“, teisalt said osa vaesemaid lapsi isiklikku tuge Ühendkuningriigi „onudelt ja tädidelt“ läbi Hoiu Lapsi fondi toiminud „kasulapse süsteemi“.

Humanitaarabi fassaadi varjus tuleb näha ka majanduslikke ja poliitilisi tagamaid. Esimese maailmasõja lõppedes oli ameeriklastel üle Euroopa mitmeid varustusladusid, mille sisu tagasi üle Atlandi transportimine oleks olnud ebamõistlik, seega hakati tegelema nende kaupade realiseerimisega majandusliku kahju minimeerimise eesmärgil. Ning ehkki apoliitilisus on olnud enamiku lääne humanitaarorganisatsioonide identiteedi keskne tunnus, kartuses, et poliitilised seosed võivad õhnestada nende moraalset autoriteeti, ei õnnestunud rahvusvahelistel organisatsioonidel ka parima tahtmise juures poliitikast puutumata jääda. Analüüsides Hoiu Lapsi fondi looja Dorothy Buxtoni tegevust, näitavad Emily Baughan ja Juliano Fiori, et lääne humanitaarsus ei olnud pelgalt heategevus, sellel oli selge poliitiline eesmärk – vähendada kannatusi ja parandada elu kriisikolletes, toetudes läänelikule arusaamale heast elust ja

⁴ Kaasaegsed nimetasid Hooverit (1874-1964) tema laialdaste volituste tõttu Ühisriikide toitlusdiktatoriks, vt nt Päevaleht 25.04.1919 ja 7.06.1919.

⁵ Maie Pihlamägi. Eesti 1919. aasta sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele ja selle kustutamine. Acta Historica Tallinnensia, kd 20, nr 1, 2014. lk 132-156, siin lk 133-134.

⁶ Töös kasutatakse läbivalt kaasaegset tõlget „Hoiu Lapsi“, ehkki täpsem ja olukorra tõsidust paremini kirjeldav tõlge oleks „Päästke Lapsed“. H. Bauer on 1926. a koguteoses „Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur“ kasutanud nime „Päästke Lapsi!“

⁷ Leedi Muriel Paget (1876-1938) oli Briti aristokraatlikku päritolu filantroop

kujundamaks teatud tüüpi globaalset ühiskonnakorraldust. Veel enam – humanitaarabil olid poliitilised tagajärjed edaspidise võimugaotuse osas. Niisiis võis apoliitiline fassaad teenida hoopis potentsiaalsete annetajate meelitamise eesmärki.⁸

Töö analüüsib humanitaarabi mitte üksnes heategevusena, vaid kui humanitaarsete, poliitiliste ja majanduslike faktorite keerukat ristumiskohta, näidates lääneriikide abi laiemas kontekstis ning tuues välja, kuidas erineva taustaga organisatsioonid panustasid Eesti sõjajärgsesse taastumisse.

Selle raames vastatakse järgmistele küsimustele:

Missugust abi osutasid vaadeldaval perioodil Eestis tegutsenud neli olulisemat laste heaolu eest seisvat välisorganisatsiooni – ARA, ARC, Hoia Lapsi ja leedi Muriel Pageti missioon?

Kuidas toimus välisabi koordineerimine kohalikul tasandil ja missugused probleemid sellega kaasnesid?

Millised olid välisabi humanitaarsed, poliitilised ja majanduslikud tagamaad?

Töös keskendutakse peamiselt lastele antud abi uurimisele, kuna just neile oli suurem osa abist suunatud. Esimeses peatükis avatakse sõdadejärgse Eesti Vabariigi sotsiaalmajanduslikku tausta ning kirjeldatakse abistamise korraldust ning sellega seotud probleeme. Järgnevad peatükid käsitlevad nelja olulisemat humanitaarabiorganisatsiooni, mille valik lähtub toonase valitsuse hinnangust – 1922. aasta 13. juulil tegi välisminister Ants Piip ettepaneku annetada neile organisatsioonidele tänueskriptid⁹ Eesti rahvale ülesnäidatud abi ja toetuse eest, mille riigivanem Konstantin Päts samal päeval kinnitas. Lisaks nendele neljale on tänueskriptide nimekirjas ka Briti Punane Rist (ja ühes sellega Püha Johannese Ordu), kelle abitegevuse kohta käsitletud perioodil allikaid ei leidunud, ning Ameerika Lastekaitse Selts (*A.Ch.R.F.*) – selle all on tõenäoliselt silmas peetud ARA Euroopa Laste Abistamise Programmi, mille raames ARA abi Eesti lasteni jõudis.¹⁰

⁸ Emily Baughan ja Juliano Fiori. Save the Children, the Humanitarian Project, and the Politics of Solidarity: Reviving Dorothy Buxton's Vision. *Disasters*, kd 39, nr 2, 2015. Lk 129-145.

⁹ Riiklikud tänukirjad

¹⁰ RA, ERA.31.3.5343. Vabariigi Valitsuse otsus tänueskriptide annetamise asjus. 13.07.1922.

Historiograafia

Maailmasõjajärgse poliitilise kaardi ja võimuhete kujunemist Euroopas ja Eestis on uurimustes põhjalikult kajastatud. Hoopis vähem tähelepanu on saanud siinmail valitsenud sotsiaalmajanduslik olukord. Eesti inimesed elasid sõdade, poliitiliste võimuvõitluste ja riiklike eneseotsingute kiuste oma igapäevast elu ning nende läbielatu ei ole meie rahvusliku narratiivi seisukohast sugugi vähem oluline.

ARA, selle kõrvale loodud Euroopa Laste Abistamise programmi ning Eesti Lastekaitse Ühingu (ELÜ) ja selle allorganisatsioonide tegutsemist on süvitsi uurinud Olavi Arens.¹¹ Ülevaate Ameerika Punase Risti ning sellega seotud organisatsioonide tegutsemisest Eestis aastatel 1919-1922 annab Aleksander Loit, kelle artikkel on eriti tänuväärne seetõttu, et tugineb peamiselt USA riigiarhiivis Washingtonis leiduvatel Ameerika Punase Risti Baltimaade allorganisatsiooni materjalidel, avades olulisel määral just ameeriklaste vaadet.¹² Vabadussõjajärgsete aastate keerukaid poliitilisi suhteid Eesti ja Ameerika Ühendriikide vahel, mis kujunesid abiandmisel oluliseks mõjuteguriks, ning abistamise raames tekkinud võlga on põhjalikult käsitlenud Eero Medijainen.¹³ Võla tekkeloost ja edasisest saatusest on juba 1989. aastal ülevaatlikult kirjutanud Piia Jullinen¹⁴ ja hiljem märksa põhjalikumalt ning laiemale allikalisele baasile tuginedes Maie Pihlamägi¹⁵. Pihlamägi on kirjutanud ka Vabadussõjaaegsetest majandusoludest, käsitledes seejuures toiduluskriisi tagamaid.¹⁶ Samuti annab Vabadussõjaaegsetest toitlusoludest ja nende

¹¹ Olavi Arens. The American Children's Relief Program and the Estonian Children's Relief Societies in 1919, *Acta Historica Tallinnensia*, kd 23, nr 1, 2017. Lk 78-96.

¹² Aleksander Loit. Välismaa humanitaarabi Eestile Vabadussõja ajal 1919-1922. *Acta Historica Tallinnensia*, kd 6, nr 1, 2002. Lk 70-83.

¹³ Medijainen. Ameerika Ühendriikide *de iure* tunnustus Balti riikidele 1922. aastal – väärtuspõhine otsus või majanduslik kalkulatsioon?

Eero Medijainen. Enesemääramise udus: Eesti ja Ameerika Ühendriigid 1918–1919. *Ajalooline Ajakiri*, nr 1, 2016. Lk 41-70.

Eero Medijainen. The United States and Estonia, 1918–1921: Approval de Facto before Recognition. *Acta Historica Tallinnensia*, kd 28, nr 2, 2022. Lk 235-264.

¹⁴ Piia Jullinen. Eesti Vabariigi sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele. *Kleio*, nr 2, 1989. Lk 57-61.

¹⁵ Pihlamägi. Eesti 1919. aasta sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele ja selle kustutamine.

¹⁶ Maie Pihlamägi. Eesti majandus Vabadussõja ajal. *Rahvusarhiivi toimetised. Vabadussõja mitu palet*, nr 3 (34), 2019. Lk 463-497.

tagamaadest põhjaliku ülevaate Nele Kүүts oma bakalaureusetöös.¹⁷ Sissevaateid poliitilistesse suhetesse ning Punase Risti tegevusse pakub Jane Org, kes on uurinud eestlaste kuvandit USA perioodikas.¹⁸ Vabadussõja tagala argipäevast läbi tsiviilelanike sõjakogemuse on kirjutanud Anna Rinaldo oma magistritöös, kus toob ka välja, et viimased kümnendid on sõjaajaloo uurimisse lisanud nn pehme ajaloo väärtustamise ja huvi üksikisiku kogemuse vastu.¹⁹ Margret Tigane on leidnud oma bakalaureusetöös „Appi nälgivale Venemaale!“ seose Ameerika Ühendriikidest Eestisse tulnud abi ja omakorda eestlastelt Venemaa näljahädalistele antud abi vahel.²⁰ Välisautoritest on muuhulgas ameeriklaste abi lätlastele põhjalikult käsitletud Ēriks Jēkabsons²¹ ning leedi Pageti tegevusest on Läti Ülikooli ajakirjas põhjaliku kaheosalise artikli publitseerinud Geoffrey Swine²².

Käesolev uurimus pakub käsitlust nelja peamise välismaise humanitaarabiorganisatsiooni tegevusest ja selle mõjudest Eestis aastatel 1919-1922. Kuigi varasemad uurimused on käsitletud neid organisatsioone eraldi²³ ja hõlmanud nende tegevuse eri aspekte, pūuab antud töö luua laiemat pilti, vaadeldes nende organisatsioonide koostoimet ja paralleelset tegevust. *Pehme ajaloo* uurimise vaimus pūoratakse tähelepanu tavainimeste, eriti laste kogemusele sõjajärgsel ajal, näidates humanitaarabi olulisust mitte ainult kriisi leevendajana, vaid ka noore riigi sotsiaalse stabiilsuse kindlustajana. Töö analūüsib humanitaarabi mitmekihilisust, tuues esile, kuidas selles pūimused humanitaarsed eesmärgid poliitiliste ja majanduslike huvidega, aidates seeläbi paremini mõista välisabi rolli Eesti arengus.

¹⁷ Nele Kүүts. Eesti toitlusolud ning toitlusministeeriumi roll nende kujundamisel 1918-1920. Bakalaureusetöö. Juhendaja Ago Pajur. Tartu: Tartu Ülikool, Eesti ajaloo osakond, 2017.

¹⁸ Jane Org. Eesti Vabariigi ja eestlaste kuvand USA perioodikas aastatel 1922 ja 1923. Bakalaureusetöö. Juhendaja Karin Veski. Tartu: Tartu Ülikool, Uusima aja osakond, 2022.

¹⁹ Anna Rinaldo. Tsiviilelanike sõjakogemus Eesti Vabadussõjas 1918-1920 läbi Ühistöö perspektiivi. Magistritöö. Juhendaja Karsten Brūggemann. Tallinn: Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste Instituut, 2020.

²⁰ Margret Tigane. „Appi nälgivale Venemaale!“ ehk Eesti Punase Risti, Vabariigi Valitsuse ja rahva abiandmisest Vene näljahädalistele 1921-1923. Bakalaureusetöö. Juhendajad Olaf Mertelsmann ja Ken Kalling. Tartu: Tartu Ülikool, Uusima aja osakond, 2022.

²¹ Ēriks Jēkabsons. Relations Between Latvia and the United States of America 1918-1922. Riia, 2023.

²² Geoffrey Swain. Lady Muriel Paget's Mission to Daugavpils (Part I) Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture, nr 17, 2024. Lk 47-65.

Geoffrey Swain. Lady Muriel Paget's Mission to Daugavpils (Part II). Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture, nr 18, 2024. Lk 15-32.

²³ Seejuures on Eestis seni peamiselt käsitletud Ameerika organisatsioonide tegevust.

Allikad ja uurimismeetodid

Bakalaureusetöö baasi moodustavad peamiselt historiograafias välja toodud uurimused ning Vabadussõda käsitlevad koguteosed,²⁴ Jaak Valge monograafia „Lahtirakendamine“²⁵ ja Eesti Punase Risti 90. ja 100. aastapäevaks välja antud raamatud.²⁶ Ühendkuningriigi abiorganisatsioonide tausta avamiseks on kasutatud välisautorite käsitlusi.²⁷ Lisaks tugineb töö kolme tasandi arhiiviallikatele: rahvusvaheline infovahetus; valitsuse ja üleriigiliste institutsioonide arhiivid ning kohalik, valla ja üksikisiku tasand. Kohaliku tasandi küsimusi uuritakse peamiselt Harjumaa näitel.²⁸

Uurimisteema ja eri peatükkide kaalukus on kujunenud vastavalt läbi töötatud arhiivimaterjalidele. Säilinud on hulgaliselt kirjavahetusi välisriikide esindajatega, välisorganisatsioonide kohapealsete saadikutega, aga ka ringkirju ja infovahetust riiklike institutsioonide ja kohalike omavalitsuste vahel, mis sisaldavad infot Eestisse laste abistamiseks saabunud toidu- ja esmatarbekaupade logistika ja abistamiskriteeriumite kohta.

Bakalaureusetöö raames on läbi uuritud Rahvusarhiivis asuvad Välisministeeriumi,²⁹ Töö- ja Hoolekandeministeeriumi³⁰ ning Riigikantselei³¹ fondide temaatilised säilikud vahemikus 1919-1922, kohaliku tasandi avamiseks Tallinna Linnaarhiivis asuvad Harju Maakonna valitsuse Sotsiaalhoolduseosakonna fondi³² vastavate aastakäikude materjalid. Uuritud on kirjavahetust

²⁴ Eesti Vabadussõja Ajalugu, kd I ja kd II. Koostaja ja toimetaja Lauri Vahtre. Tallinn: Varrak, 2020.

Eesti Vabadussõda 1918-1920, Vabadussõja Ajaloo Komitee populaar-teadusliku väljaande kordustrükk, kd I, Geislingen: Kultuur, 1948 ja kd II, Geislingen: Kultuur, 1951.

²⁵ Jaak Valge, Lahtirakendamine. Tallinn: Rahvusarhiiv, 2003.

²⁶ Kalev Vilgats. Eesti Punane Rist 90. Tallinn: Eesti Punane Rist, 2009; Kalev Vilgats ja Kuulo Kutsar. Eesti Punane Rist 100. Tallinn: Eesti Punane Rist, 2019.

²⁷ Baughan ja Fiori. Save the Children, the Humanitarian Project, and the Politics of Solidarity; Ellen Boucher. Cultivating internationalism: Save the Children Fund, public opinion and the meaning of child relief, 1919-24. Brave new world: Imperial and democratic nation-building in Britain between the wars. Toim Laura Beers ja Geraint Thomas. London, 2011. Lk 169-188; Swain, Lady Muriel Paget's Mission to Daugavpils.

²⁸ Valitud on Harjumaa, sest teised maakonna valitsuste fondid ei paku niivõrd hästi säilinud sotsiaalhoolekandearhiive, mis kajastaks siinse uurimistöö seisukohalt olulisi ja analüüsitavaid perioodi jäävaid materjale. Samuti on Harju maakond piisavalt esinduslik. ARA abi jagamist kajastav aruandlus on olemas veel nt Pärnu, Viljandi ja Võru maakonna valitsuste fondides.

²⁹ RA, ERA.957.

³⁰ RA, ERA.2000.

³¹ RA, ERA.31.

³² TLA.884.6.

valdade ja kohalike elanikega ning statistilisi andmeid, jälgimaks abi jõudmist abivajajateni. Samuti joonistuvad sealt välja probleemkohad, millele on töös pühendatud eraldi alapeatükk (1.4.). Nimetatud arhiivid sisaldavad nii ametlikku dokumentatsiooni kui ka ulatuslikku kirjavahetust, peegeldades abistamise korralduslikku poolt ja prioriteete. Kirjavahetuste ja dokumentide uurimiseks on kasutatud kvalitatiivset sisuanalüüsi, uurimaks institutsioonide ja riigi vahelisi suhteid, suhtlust riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste vahel ning kvantitatiivsel meetodil kirjeldatakse andmestikke ja statistikat.

Allikate valikul on lähtutud põhimõttest kaardistada välisabi korraldus võimalikult terviklikult, käsitledes nii rahvusvahelist, riiklikku kui ka kohalikku tasandit. See võimaldab analüüsida, kuidas humanitaarabi süsteem toimis erinevatel tasanditel ning millised olid peamised väljakutsed abi koordineerimisel ja jagamisel.

1. Sõjajärgne sotsiaalmajanduslik olukord ja välisabi toimimine Eestis

1.1. Sotsiaalmajanduslik taust

Toitluskriis sai Eesti aladel alguse 1916. aastal, mil sõjaoludele lisandus ilmastikust tingitud kesine saak ja sellest tulenev hinnatõus.³³ Järjestikused sõja-aastad mõjusid põllumajandusele laastavalt. Suur osa talumeestest, kes põlluharimise ja loomakasvatusega tegelesid, oli mobiliseeritud armeesse, osa maaomanikke oli Vene revolutsioonide tagajärgede eest välismaale põgenenud. Suur osa töö- ja veoloomi oli rekvireeritud sõjaväele.³⁴ Veiste arv vähenes nii sundvõtmise kui ka söödapuudusel loomade tapmise tõttu, mis tõi kaasa piima- ja lihatoodangu languse. Teraviljatoodang püsis maailmasõja esimestel aastatel suhteliselt stabiilsena, kuid 1917. aastal vähenes külvipind 14% võrra, muutes ka selle sektori olukorra kriitiliseks. Kui seni oli täiendavat leivavilja tarnitud Venemaa lõunapiirkondadest, siis see muutus suureneva transpordikaose tõttu üha kaootilisemaks.³⁵

Saksa okupatsiooni ajal veeti lisaks rekvireerimisele toiduaineid ka Eestist välja, mille tagajärjel ähvardas linnainimesi ja maata maainimesi pidev näljaohht. Mõni päev enne Ajutise Valitsuse võimu taastumist 1918. aasta novembris oli Saksa toitlusamet vähendanud Tallinnas niigi väikest leivanormi 1/2 naelalt 3/8 naelani³⁶ ühe elaniku kohta päevas, mis ajendas inimesi tänavatele protestima tulema. Juba päev pärast võimulesaamist tõstis Ajutine Valitsus normi taas 1/2 naelani, lootusega, et sakslastelt ülevõetavates ladudes leidub piisavalt toiduaineid. Ülevõtmisel avanenud pilt osutus aga trööstituks.³⁷

1918. aastal toodeti teravilja tarvidusest ligi kolmandiku võrra vähem, liha aga poole võrra vähem. Ainult kartulisaak oli rikkalik. Tagavaradest maapiirkondades kindlaid andmeid pole,

³³ Pihlamägi. Eesti 1919. aasta sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele ja selle kustutamine. Lk 132-133; Küüts. Eesti toitlusolud ning toitlusministeeriumi roll nende kujundamisel 1918-1920. Lk 10.

³⁴ 1916. aasta suveks oli ainuüksi Eestimaa kubermangust sõjaväele võetud üle 17 000 hobuse ehk 30% tööhobuste üldarvust. Lõuna-Eestis 11% tööloomadest.

³⁵ Pihlamägi. Eesti majandus Vabadussõja ajal. Lk 464-465.

³⁶ Ca 230 grammilt 155 grammile

³⁷ Pihlamägi. Eesti majandus Vabadussõja ajal. Lk 464-465.

Tallinnas jätkus põllutöö- ja toidlusminister Jaan Raamoti andmetel leivaratsioonide järgi toitu kolmeks päevaks.³⁸ Õnneks oli ladudes peale leivavilja mõningal määral ka teisi toiduaineid, millest eraldati kõige enam toidupuuduse all kannatavale Tallinnale võid, kanamune ja kohupiima. Kuna kogused olid suhteliselt väikesed,³⁹ otsustas linnavalitsus eraldada igale inimesele 100 grammi võid⁴⁰ ning ülejäänud osa anda haiglatele, munad ja kohupiima jaotada ainult 3-10-aastastele lastele piimakaartide alusel, sest lapsed olid juba paar nädalat olnud ilma piimata.⁴¹

Seega seisis noor riik 1918. aasta sügisel lisaks peatsele idanaabri pealetungile silmitsi ka näljaohuga, mis ähvardas nii formeeritavat sõjaväge kui ka tsiviilelanikkonda ning muutis toidusküsimuse lahendamisel välisabi küsimise vältimatuks. Esmane vajadus tuli lahendada kodumaise saagi toel – 14. novembril kutsus Ajutine Valitsus talupidajaid üles tooma vabatahtlikult valitsuse käsutusse kolm puuda vilja igalt külvtiinult,⁴² määrates kokkuostuhinna küll varasemast kõrgemaks, lootuses sellega talumehi motiveerida, kuid see jäi siiski tugevasti turuhinnast allapoole, mistõttu kukkus vabatahtlik viljavarumine läbi.⁴³ Turuhinnaga ei saanud vilja samuti müüa, sest vabaturul kauplemine vilja ja viljast valmistatud toodetega oli rangelt keelatud. Ometi hoiti olemasolev vili pigem endale, sest tulevik oli ebaselge.⁴⁴ Kasutusele tuli võtta karmimad meetmed.

19. novembril andis toidlusminister välja rea määrusi, millega lubati küll loomsete saadustega vaba kauplemine, kuid keelati neid riigipiiridest välja viia. Juustu valmistamine keelati ning vorsti lubati teha vaid hobuseliha. Okupatsiooniaegsed määrused, mis keelustasid teiste toiduainete ja viljaga kauplemise, jäid jõusse. Samal päeval andis valitsus Tallinna linnavalitsusele loa Rotermanni leivaäri ja keskmeierei rekvireerimiseks.⁴⁵ 28. novembril kutsuti Tallinnasse nõupidamisele maakondade esindajad. Otsustati, et vabatahtliku viljavarumise ebaõnnestumise

³⁸ Valge. Lahtirakendamine. Lk 105.

³⁹ 1038 puuda ehk ca 17 000 kg võid, 21 000 kanamuna ja 307 puuda ehk ca 5000 kg kohupiima

⁴⁰ Või sai välja osta toidukaartide alusel põllumajandusliku keskühisuse Estonia kolmes kaupluses.

⁴¹ Pihlamägi. Eesti majandus Vabadussõja ajal. Lk 465-466.

⁴² See teeb ca 48 kg ühe hektari kohta.

⁴³ Eesti Vabadussõda 1918-1920, kd I. Lk 168-169.

⁴⁴ Pihlamägi. Lk 467.

⁴⁵ Valge. Lk 105-106.

tõttu tuleb teha kaks sundvõtmist, esimene 15. detsembriks ja teine 15. jaanuariks. Ühtlasi astus valitsus samme vilja saamiseks Ühendkuningriigilt.⁴⁶

Kuna nüüd oli sõjategevus kandunud juba Eesti territooriumile, ei õnnestunud kinni pidada sundvõtmise tähtaegadest ega kogustest.⁴⁷ Juba jaanuaris tuli Toitlusministeeriumil novembris tõstetud leivanormi taas vähendada Tallinnas 1/2 naelalt 1/3 naelale.⁴⁸ Olukord paranes alles pärast 1919. aasta 9. veebruari, mil Tallinna jõudis esimene saadetis välisvilja – 550 tonni nisu Ühendkuningriigist. Esimesest saadetest kuni sama aasta mai lõpuni veeti Ühendkuningriigist ja ARA kaudu Eestisse kokku 9225 tonni leivavilja, jahu ja kaeratangu, millega oli võimalik katta 2/3 tsiviilelanike vajadustest. Peale leivavilja veeti sisse ka muid toiduaineid, nagu heeringat, ube, soola, lihakonserve ja riisi.⁴⁹ Laste toitlustamisel oli suureks abiks ARA, kelle kaudu saabus humanitaarabina puudustkannatavate laste varustamiseks 14 500 puuda⁵⁰ toiduaineid.⁵¹

Puudus ei mõjutanud vaid laste toitumust – vaestest peredest pärit lapsed ei saanud riiete ja jalatsite puudusel ka koolis käia. 1919. aasta lõpus teatas Töö- ja Hoolekandeministeerium, et kui vaesuse pärast ei suudeta last kooli panna, siis peab kogukond hoolitsema lapse kooliskäimise võimaluse eest.⁵² Ainuüksi Harju maakonnas teatati 1920. aastal ligi 900 lapsest, kel polnud võimalik saabaste ja riiete puudusel koolis käia, kusjuures andmed pärinesid 21 vallalt, mis moodustasid Harjumaa pindalast hinnanguliselt vaid poole.⁵³

Sõjajärgsel ajal oli laste vaesuse esmaseks põhjuseks isa või mõlema vanema kaotus. Vaeslaste nimekirjades, mis tuli enne abisaadetiste jagamist koostada, oli enamasti eraldi lahter märkimaks, kas üks või mõlemad vanemad on surnud. Kahe vanemaga laps, või kui allesjäänud vanemal oli talukoht, abile ei kvalifitseerunud.

⁴⁶ Eesti Vabadussõda 1918-1920, kd I. Lk 169.

⁴⁷ Valge. Lahtirakendamine. Lk 106.

⁴⁸ Ca 230 grammilt 150 grammile

⁴⁹ Eesti Vabadussõda 1918-1920, kd II. Lk 31-32.

⁵⁰ Ca 238 tonni

⁵¹ Pihlamägi. Eesti majandus Vabadussõja ajal. Lk 470.

⁵² TLA.884.6.28. L 1. THM ringkiri Koolikohustuse laiendamise määruse §5 kohta. 5.12.1919.

⁵³ TLA.884.6.28. L 194-195. Harju maakonnaavalitsuse teade ELÜ-le koolikohustustlike puudustkannatavate laste kohta. 19.03.1920; RA, ERA.T-6.1.96. Harjumaa valdade kaart, dateerimata, hinnanguline koostamisaeg 1920-1930.

1.2. Abivajadus

ELÜ korraldas 1919. aastal puudustkannatavate laste registreerimise, koguarvuks saadi 87 000. Kõige rohkem oli abi vajavaid lapsi Narvas – 68% lastest. Petseri linnas ja maakonnas vajasisid abi üle 50%, Tallinnas, Saaremaal (sh Kuressaares) ja Valgas 40-48%, teistes kohtades 30-35% lastest.⁵⁴ Esmane abivajadus oli toidu ja riiete osas ning seda asusidki kevadkuudel, kui lahingutegevus Eesti territooriumil oli lõppenud, rahuldama ARA ja ARC. Kõige intensiivsem abistamise periood oli 1919. aasta kevadest aasta lõpuni, kuid tegevus Eestis jätkus arvestataval määral ka järgnevatel aastatel. Brittide Hoia Lapsi jõudis oma tegevusega Eestisse mõnevõrra hiljem, 1921. aastal.

Abivajadust ilmestab 1919. aasta 26. aprillil Ühistöö lastekaitsetoimkonna poolt avaldatud üleskutsekatke:

Endiste punapalgeliste, röömsate nägude asemel liiguvad meie ümber kidurad ja kahvatud olevused. Laste surevus on kohutavalt suur. Koolides võib klasside kaupa last otsida, kelle peale alatoitlus oma kurnavat mõju pole avaldanud, – neid ei ole peaaegu olemas. Me ehitame oma riiki, kuid kellele?⁵⁵

1919. aasta alguseks oli selge tõsiasi, et kevadkülviks vajaminev vili tuleb hankida välismaalt. Briti ja Ameerika vili pärines teistsugusest kliimast ning see seemneks ei sobinud.⁵⁶ Vilja hankimiseks panustati Skandinaaviale – Eesti esindaja Kopenhaagenis, Karl Menning, tegeles selle taotlemisega Taanilt juba alates jaanuarist, kuid ilmnisid mitmed takistused. Esiteks venis asjaajamine, mille põhjust võib näha liitlasriikide majandusblokaadis bolševistlikule Venemaale, mis aasta alguskuudel kehtis ka Eestile. Kaupade saatmist Eestisse lubati alustada alles 4. aprillil. Teiseks probleemiks oli vilja eest tasumine. Siinseid olusid loeti Menningu sõnutsi Taanis nii kõikivateks, et mingi Eestis asuva kauba vastu (pakuti 300 tonni nikkelterast) oli laenamine

⁵⁴ Aadu Lüüs. Lastekaitse. – Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur. Toimetaja Hans Kruus. Tartu: Haridusministeeriumi kirjastus, 1926. Lk 1145.

⁵⁵ Ühistöö Eesti riigi loomisel. Koostanud Eduard Laaman. Tallinn: Tallinna Õpetajate Selts, 1927. Lk 99.

⁵⁶ Eesti Vabadussõja Ajalugu, kd II. Lk 168.

võimatu.⁵⁷ Taani ja Rootsi avaldasid valmisolekut müüa külviks vajalikke seemneid, kui USA varustab neid sama koguse nisuga. Vastava palvega pöördus Ants Piip ARA poole. Saadigi nõusolek müüa Ameerika Ühendriikide poolt Taanile ja Rootsile samas koguses nisu, Eesti tagas tehingu omakorda võlakirjadega USA-le.⁵⁸ Mai keskel saadi Taanist vastus saadava vilja koguste kohta, puudu jäi veel 2000 tonni, mida küsiti Rootsilt, kes keeldus – tuli läbi ajada Taanist saadetud viljaga.⁵⁹

Rootslaste umbusust Balti riikide suhtes sel perioodil on teisigi näiteid, mida kirjeldab Loit Punase Risti tegevuses. Näiteks keelduti 1919. aastal nii palutud ambulantsauto saatmisest kui ka rahalisest abist, ehkki olemas oli omal ajal soomlaste abistamisest üle jäänud 100 000 krooni suurune fond. 1920. aastal korraldati Rootsis rahakogumine sõjas kannatanute abistamiseks, kokku koguti ligi 2 miljonit krooni. Vastavalt annetajate soovidele määrati sellest kõigile kolmele Balti riigile kokku 0,23%. Mõningal määral abi rootslastelt arstimite näol küll tuli, kuid needki saadeti Rootsi konsulile Tallinnas, mitte otse Eesti Punasele Ristile ega valitsusele. Põhjusena võib näha, et Rootsi Punase Risti juhtkonnas domineerisid jõukad konservatiivid, kes olid tugevalt mõjutatud baltisakslaste Eesti-vastasest propagandast.⁶⁰

Üks eriti kurioosne seik leidis Stockholmis aset 1919. aasta kevadsuvel. Nimelt õnnestus sealsel konsulaadil siiski rahva seas eestlaste suhtes kaastunnet äratada, eesmärgiga Eesti Punase Risti jaoks raha koguda. Kuna aga seaduse kohaselt võisid korjandusi läbi viia ainult Rootsi riigi alamad, asutati ärksamate rootslaste poolt raha kogumiseks selts *Estland vanner* ehk Eesti sõbrad, kutsudes ajalehtede kaudu üles eestlastele raha annetama. Vaid mõned nädalad pärast korjanduse algust selgus, et üks seltsi asutajatest, 20aastane Werner Stromberg, oli ühes korjanduslehe ja rahaga jalga lasknud. Politsei pidas varga peagi kinni, kuid raha tal enam ei olnud.

⁵⁷ Kaido Jaanson. Jälle see Taani võlg! Kleio, nr 2, 1989. Lk 90-92, siin lk 90.

⁵⁸ RA, ERA.1619.1.24. L 20, 23, 27. A. Piibu kirjavahetus ARA-ga Eestile seemnete hankimiseks. Aprill 1919.

⁵⁹ Jaanson. Lk 90.

⁶⁰ Loit. Välismaa humanitaarabi Eestile Vabadussõja ajal 1919-1922. Lk 81.

Stromberg ise tunnistas, et on ära kulutanud umbes 2500-3000 krooni⁶¹ eestlaste jaoks kogutud raha, Eesti saatkonna hinnangul võis summa olla tunduvalt suuremgi.⁶²

Lisaks esmasele humanitaarabile tuli lääne poolt abi ka meditsiinivallas, kliinikute ja nõuandlate näol, mis toetasid siinset meditsiinisüsteemi. ARC-i meditsiiniline tegevus oli esmajoones küll vahetu humanitaarabi sõduritele, kuid mitmed kliinikud jäid tegutsema pikalt peale sõja lõppu. Kasuteguriks oli humanitaarabialaste teadmiste siire, nii organisatoorse kui praktilise poole pealt – näiteks ARC-i poolt korraldatud õdede kursused enne nende lahkumist 1922. aasta suvel.⁶³ Samuti jõudis oma tegevusega Eestisse inglanna leedi Muriel Paget, kes asutas kliinikuid emadele ja rinnalastele – see oli oluline edasimineku, nagu professor Aadu Lüüs⁶⁴ 1926. aastal kirjutas, oli imikute hoolekanne varasemalt iseäranis halvas seisukorras. Nimelt koguti neid Tallinnas kubermangu haigemaja depoose, kus nad harilikult viimseni surid, või siis viidi Peterburi kasvatusmajja, kus nende saatus jäi igavesti teadmatuks. Lüüsi sõnul algaski kaasaegse lastekaitse arendamine Eestis 1919. aastal, mil lääneriigid appi tulid.⁶⁵ Veel iselaadi kasuteguriks võib nimetada, et toidulastidega hakkas Eestisse saabuma mitmeid toiduaineid, mida vaesemad eestlased varem polnud tarvitanud: riis, kakao, nisuleib, kuivatatud ploomid, margariin, oad ja kondenspiim.⁶⁶

1.3. Abi jaotamise kord ja põhimõtted

Ameerika Abiandmise Administratsiooni ja Hoia Lapsi abi jaotamist korraldas Töö- ja Hoolekandeministeeriumi toel Eesti Lastekaitse Ühing ja selle kohalikud üksused, nende puudumisel kohalikud omavalitsused, Ameerika Punase Risti kohalikuks käepikenduseks oli Eesti Punane Rist. Jaotamise korra puhul on kõigi kolme puhul kattuvusi, nt nimekirjade koostamine,

⁶¹ Tegemist oli arvestatava summaga, 3000 SEKI oli umbes keskmise töölise aastapalk. Svante Prado. Nominal and Real Wages of Manufacturing Workers, 1860-2007. Exchange Rates, Prices, and Wages, 1277-2008, kd I, 2010. Lk 511.

⁶² RA, ERA.957.8.106. L 43-46. Stockholmi Eesti konsulaadi teated rahakogumise ja varguse kohta. Juuli 1919.

⁶³ Vilgats. Eesti Punane Rist 90. Lk 85-86.

⁶⁴ TÜ Lastekliiniku juhataja

⁶⁵ Lüüs. Lastekaitse. – Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur. Lk 1145.

⁶⁶ Arens. The American Children's Relief Program and the Estonian Children's Relief Societies in 1919. Lk 91, 95.

samas ühtset süsteemi välja töötada ei suudetud, kuna abi saabumine oli küllaltki kaootiline ja etteaimamatu.

Ootused läänest saabuvalle abile ületasid tegelikkuse – kui 1919. aasta aprillis saadeti välja esimene teade ARA-lt lastele saabuva abi kohta ja paluti nimekirju, siis juunis tuli koostada uued nimekirjad, mis võisid sisaldada ainult kolmandikku esialgu üles antud lastest.⁶⁷ Esimese saadetise jaotamine pidi toimuma kahes osas – esialgne annetus, mis sisaldas 3 naela nisujahu, 3/8 naela riisi ja 2 naela suhkrut lapse kohta,⁶⁸ oli ELÜ teatel mõeldud 15 päevaks, misjärel oleks pidanud saabuma järgmine kogus, selline info edastati ka valdadele.⁶⁹ Kuid teise poole ootajad pidid pettuma, sest selleks jätkus toiduaineid vaid Saare-, Viru- ja Võrumaa lastele – Saaremaa oli teistest maakondadest kehvemal järjel ning Viru- ja Võrumaa sõjas kõige enam kannatada saanud.⁷⁰ Kui linnalaste puhul võeti aluseks töötasu – alla 350-margase kuusissetulekuga perede lapsed pidid kindlasti abi saama, alla 600 marga puhul sõltus abi laste arvust peres –, siis maalaste puhul sätestati lihtsalt, et vaesuse üle peab otsustama kohalik kogukond.⁷¹ Aasta lõpus tegi ELÜ ettepaneku maalastele abiandmine üldse lõpetada või seda tunduvalt vähendada, et jätkuks vahendeid linnas elavate laste toetamiseks.⁷²

Et abiks saadetud riideid ja toitu oli palju vähem kui abivajajaid ja vaesuse järgi lapsi objektiivselt ritta seada olnuks pea võimatu, tuli mõnikord kasutada loovat lähenemist – näiteks kes sai riideid, see toitu ei saanud ja vastupidi, ning kuna riideid, saapaid ja sukki oli kesiselt, tõmmati nende väljajagamiseks loosi. Valimit tehti väiksemaks ka vanusepiirangutega, näiteks nähti toiduained ette ainult kuni kümneaastastele.⁷³

ARA saadetiste jagamiseks soovitati igas omavalitsuses asutada Lastekaitse Ühingu osakonnad. Nende puudumisel jäi jagamine kohaliku hoolekandeosakonna peale ning soovituslikult tuli

⁶⁷ TLA.884.6.24. L 1 ja 10. Ringkirjad Harju maakonna omavalitsustele ARA saadetise saabumisest. 24.04 ja 6.06.1919.

⁶⁸ 1.36 kg nisujahu, 170 g riisi ja 910 g suhkrut

⁶⁹ RA, ERA.2000.1.473. L 31. ELÜ kiri THM-ile toiduainete jaotamise kohta. 29.06.1919; TLA.884.6.26. L 1. Harju maakonnaavalitsuse päring ELÜ-le. 30.07.1919.

⁷⁰ TLA.884.6.26. L 3. ELÜ vastus Harju maakonnaavalitsuse päringule. 1.08.1919.

⁷¹ RA, ERA.2000.1.473. L 31.

⁷² TLA.884.6.25. L 229. ELÜ kiri Harju maakonnaavalitsusele. 16.08.1919.

⁷³ TLA.884.6.111. L 74-77. Leesi kooli kiri Harju maakonnaavalitsusele. 28.06.1920.

juurde kutsuda ka kogukonna liikmeid, et tagada läbipaistvus.⁷⁴ Nimekirjad tuli koostada kahes eksemplaris, millest üks jäi valda kohapeale ning teine saadeti koos abi kättesaamist kinnitavate allkirjadega maakonna hoolekandeosakonda.⁷⁵

ARA mudeliks olid toidujagamispunktid, kus lastele pakuti üks kord päevas sooja toitu umbes 550 kilokalori väärtuses. Kuna kõik programmi raames abi saavad riigid said täpselt samu toiduaineid, oli lihtne luua vastavat kaloraazi arvestavad näidismenüüd, mis ringlesid nii Soomes ja Poolas kui Baltikumis.⁷⁶ Osades linnades ja keskustes rajatigi sellised toitlustuspunktid, aga hajaasustusega maapiirkondades tuli toit toimetada koju. Toidujagamispunktid olid ARA poolt eelistatud, sest nii oli kindel, et abi läheb õigesse kohta. On tõenäoline, et kui pikema perioodi ratsioon anti korruga abivajava lapse perele, siis tarbis seda kogu pere. Toiduabi eesmärk oli aga, et alatoitumuses laps saaks piisavalt süüa, et tervena täiskasvanuikka jõuda.⁷⁷ Esialgu plaaniti toiduabi anda 1919. aasta 1. juunini, kuid välisminister Ado Birk saatis ARA-le palvekirja jätkamiseks, sest enne uut lõikust ei olnud kohalike olude paranemist loota.⁷⁸ Programmi pikendatigi pooleaastase pausi järel, nii et see kestis 1922. aastani, abistatavate laste arv varieerus eri aegadel 40 000-80 000 vahemikus.⁷⁹ Tänukirjas seisab, et ARA-lt sai toiduabi hinnanguliselt 23% kõigist vabariigi lastest, kusjuures üksikutes linnades küündis see protsent 70-ni ning välja jagati üle 40 000 palitu ja sama palju saapaid ja sukki.⁸⁰

Ka ARC-i abi reklaamiti ehk ülemäära optimistlikult – 1920. aasta märtsis kirjutas THM ringkirjas linna- ja maakonnavalitsustele, et ARC plaanib lähiajal puudustkannatavatele kodanikele üle Eesti rikkalikku abi anda.⁸¹ Ilmselt olid annetatud riiete ja voodipesude kogused tõepoolest üsna märkimisväärsed, kuid võttes arvesse vaeste hulka üle Eesti, ei tajunud abivajajad seda sugugi nii rikkalikuna, kui ehk ministeeriumi kirja põhjal loodeti.

⁷⁴ TLA.884.6.24. L 10. Ringkiri Harju maakonna omavalitsustele ARA saadetise saabumisest. 6.06.1919.

⁷⁵ TLA.884.6.26. L 6. Harju maakonnavalitsuse ringkiri. September 1919.

⁷⁶ Arens. The American Children's Relief Program and the Estonian Children's Relief Societies in 1919. Lk 85.

⁷⁷ Samas. Lk 91.

⁷⁸ RA, ERA.957.11.191. L 134-135. A. Birki kiri ARA esindaja J. C Millerile. 12.05.1920; L 139. Esialgse palvekirja koostas ELÜ. 15.04.1920.

⁷⁹ Arens. Lk 96.

⁸⁰ RA, ERA.957.12.60. L 6. Välisministeeriumi kiri ARA-le. 5.10.1922.

⁸¹ RA, ERA.2000.1.467. L 2-3. THM ringkiri. Märts 1920.

ARC hakkas vaesematele kodanikele suuremal määral abi jagama 1920. aastal, esmalt Tallinnas ja siis mujal Eestis. Tallinnas sisse viidud kord nägi ette, et esmalt kutsuti puudustkannatajad kuulutuste kaudu üles end registreerima, misjärel vabatahtlikud kogukonnaliikmed nende abivajadust kontrollisid ja vastavalt olukorrale kolme kategooriasse jagasid. Seejärel saadeti nimekirjad ARC-i esindajale, kes tegi lõpliku otsuse, mille alusel said abile kvalifitseerunud vastava raamatukese. ARC teavitas iga abisaajat eraldi annetuse kättesaamise ajast ja kohast, et jaotamiskoormust hajutada.⁸² ARC-i teatel jagati Tallinnas selliselt annetusi 3000 inimesele.⁸³

Hoia Lapsi toidusaadetised olid määratud kindlatele lastele kindlates kogustes. Enne väljasaatmist koostati sarnaselt ARA-le nimekirjad, aga seekord oli abisaajate laste arv kindlaks määratud ning THM andis igale omavalitsusele ette, mitu last vastavast piirkonnast tohtis nimekirja panna.⁸⁴ Toiduainete kättesaajal tuli allkirjastatada kinnituskiri.⁸⁵

Allkirjad tuli saata kolmes eksemplaris ELÜ-le. Kui nimekirjas tehti muudatusi, pidi sellest teatama, märkides ära, mis põhjustel keegi nimekirjast välja jäetakse ja kes asemele võetakse, sh perekondlik olukord ja majanduslik seis.⁸⁶

Lisaks kasulastele mõeldud toiduainetele hoidis Hoia Lapsi Eestis ka toidutagavara. Näiteks kirjutas Waba Maa 1921. aasta oktoobris, et veerand neist varudest saadetakse Piirissaare tuleõnnetuse ohvrite toetamiseks.⁸⁷ Toiduainetele lisaks annetati 1921. aasta sügisel riideid. Needki olid mõeldud esmajoones kasulastele, kuid jätkus ka teistele vaeslastele. Jaotamiseks tuli eelnevalt teatada, kui paljud lapsed linnades ja maakondades neid riideid vajaksid, võttes arvesse ainult kõige vaesemaid lapsi.⁸⁸ Maakondadest ja linnadest teatati kokku 30 899 vaeslapse kohta, kuid enne fondile esitamist tuli THM-il omavalitsuste poolt esitatud andmete proportsioone korrigeerida, sest subjektiivne kriteerium „kõige vaesemad lapsed“ jättis ulatusliku

⁸² RA, ERA.2000.1.467. L 2-3. THM ringkiri. Märts 1920.

⁸³ RA, ERA.2000.1.467. L 26. ARC kiri THM-ile. 17.05.1920.

⁸⁴ RA, ERA.4209.1.82. L 3. THM ringkiri Hoia Lapsi tegevuse alustamise kohta. 18.11.1920.

⁸⁵ RA, ERA.1097.1.2824. L 19. Vaeslapse ema allkirjastatud kinnitus. 19.01.1922.

⁸⁶ RA, ERA.3734.1.992. Pagineerimata. THM juhtnöörid Hoia Lapsi kasulastele abi väljajagamiseks. 7.10.1921.

⁸⁷ Waba Maa. 15.10.1921, nr 274; Koguseliselt 5 kasti rasva, 2 kasti seepi, 2 kasti puljongit, 2 kasti kakaod, 2 kasti riisipudingut, 20 kasti piima (iga kasti kaal u 2 puuda ehk 33 kg) ja 10 palli riideid – u 480 lapse jaoks. Postimees. 18.10.1921.

⁸⁸ RA, ERA.2000.1.469. L 2. Ringkiri Hoia Lapsi riideabi saabumise kohta. 29.08.1921; Waba Maa. 15. oktoober 1921, nr 274.

tõlgendamisruumi. Näiteks Tartu linn esitas andmed 3100 puuduskannataja kohta, samas Tallinn vaid 380 kohta. Neid arve korrigeeriti vastavalt 1500 ja 1680 peale. THM-ilt abistajatele esitatav suurusjärk jäi samaks – 30 905 last.⁸⁹ Ajakirjanduse teatel saadeti Hoia Lapsi poolt riideid 3500 lapsele.⁹⁰ Andmed puuduskannatavate laste kohta esitati THM-i poolt ka ARC-ile ning Postimees kirjutas novembris, et kokku loodetakse riideabi 1/3 ülesantud lastele.⁹¹

Brittide poolt saadetud toiduabi jaotati kuni 1922. aasta maini, viimase saadetisega sai iga laps purgi magusat piima, 20 purki magedat piima, väikse purgi kakaopiima, 3 naela suhkrut, naela hernetangu, 30 naela riisi, 22 naela ube ja 2 naela kakaod.⁹²

1.4. Korralduslikud murekohad kohalikul tasandil

Ehkki koguseliselt oli ARA ja Hoia Lapsi poolt saadetud toidu- ja riideabi rikkalik, ei jätkunud sellest kaugeltki kõigile puuduskannatavatele lastele. Otsustamine, kes on piisavalt vaene, et abile kvalifitseeruda, oli keerukas ning tekitas ohtralt pahameelt. Abi jaotamise reeglid olid üsna ranged ning omavalitsuste tasandil pidi dokumentatsioon olema korras. Järelepärimised selle osas, miks on toiduaineid või riideid antud nimekirjavälistele lastele, olid üsna tavalised.⁹³ Enne uute abisaadetiste saabumist tuli reeglina saata nimekiri kõige vaesematest lastest, aga kuna nimekirja saatmise ja abi saabumise vahele jäi ajaline lõtk, võis juhtuda, et lapsed kolisid ära, kurvemal juhul surid, paremal juhul sai näiteks ema mehele ja laps ei olnud enam vaeslaps – siis oli enamasti lahenduseks leida tema asemele järgmine. Seda tuli ELÜ-le, maakonnavalitsusele või ministeeriumile järelepärimise peale põhjendada, nimekirjas asendatud laste kohta tuli saata vastav teade.⁹⁴ Juhtus ka, et vallas oli ühtviisi vaeseid lapsi hulga rohkem, kui nimekirja lubati panna ning abipakkide jagamisele ilmusid kohale ka nimekirjavälised lapsed. Sel puhul tuli

⁸⁹ Postimees. 11.11.1921, nr 261; ERA.2000.1.469. L 37. Tabel riideid vajavate laste kohta linnades ja maakondades kokku. November 1921.

⁹⁰ Sotsialdemokrat. Eestimaa Sotsialdemokratilise Ühenduse häälekandja. 16.10.1921.

⁹¹ Postimees. 11.11.1921, nr 261.

⁹² Ca 1,4 kg suhkrut, 0,5 kg hernetangu, 13,6 kg riisi, 10 kg ube, 0,9 kg kakaod. RA, ERA.1097.1.2824. L 91. Pärnu maakonnavalitsuse teade Hoia Lapsi saadetise kohta. Dateerimata.

⁹³ TLA.884.6.143. Mitmed näited järelepärimistest ja seletuskirjadest.

⁹⁴ TLA.884.6.140. L 53-54. THM ja Harju maakonnavalitsuse kirjavahetus nimekirjas laste asendamise kohta. August 1921; TLA.884.6.143. L 27, 54, 79. Näited nimekirjades laste vahetamisest.

jagajatel leida lahendusi ümbermängimiseks. See aga ei olnud eeskirjadega kooskõlas ning tingis hulga selgitustööd ja paberimajandust.⁹⁵

Omaavalitsuste jaoks oli kõige vaesemate laste väljavalimine keerukas ülesanne, eriti juhul, kui oli täpselt ette antud, mitu last võib nimekirja panna. Hoia Lapsi „kasulasteks“ paluti igal vallal ja alevil välja valida vaid üks kõige vaesem laps. Linnades oli arv veidi suurem, kuid ka linnalaste seast näiteks kümne kõige viletsama välja valimine ei saanud lõppkokkuvõttes täiesti õiglane ja objektiivne otsus olla, millega teistele vaestele lastele ülekohut ei tehtud.⁹⁶

ARA-lt saadavat toiduabi jagati ELÜ poolt linnades suurematele lastele igapäevase sooja toidukorrana toitluspunktides, väiksematele linnalastele ja maalastele viidi toit koju või anti jagamispunktis korraga kätte suurem kogus toiduaineid. ARA poolt oli eelistatud variant soe toidukord, et abi jõuaks kindlasti just abivajavate lasteni.⁹⁷ Toiduainete normi kättejagamisel ei saanud kindel olla, mis neist edasi saab – näiteks kakao koju jagamine otsustati lõpetada, sest varasemalt olevat see kauplustesse müüki jõudnud.⁹⁸

Toitluspunktide organiseerimine oli võimalik peamiselt linnapiirkondades, kuid see leidis mõnelgi pool vanemate vastuseisu.⁹⁹ 1922. aastaks oli toitluspunkte üle Eesti ca 80, suurem osa neist asus linnades,¹⁰⁰ Petseri- ja Virumaal, üksikud ka teistes maakondades.¹⁰¹ Aga ega neiski kõik ladusalt kulgenud – kahtlustati toidu ebaõiglast jagamist, mistõttu THM nõudis kontrolli sisseseadmist: igasse toitluspunkti määrati lapsevanemast korrapidaja, toidu kogus kirjutati tahvlile ja väiksemate laste jaoks pandi välja näidisportsjon. Lisaks pandi toitluspunktidesse nähtavale laste

⁹⁵ TLA.884.6.143. L 127. Kloostri vallavalitsuse selgituskiri Harju maakonnaavalitsusele. 5.11.1921.

⁹⁶ TLA.884.6.140. L 5-48. Harju maakonna valdade teated kõige vaesemate laste kohta. Detsember 1920; RA, ERA.4209.1.82. L 3. THM ringkiri, milles palutakse Haapsalu linnalt andmeid 10 kõige vaesema lapse kohta. 18.11.1920.

⁹⁷ Arens. The American Children's Relief Program and the Estonian Children's Relief Societies in 1919. Lk 91.

⁹⁸ Päevaleht. 20.08.1919.

⁹⁹ Arens. Lk 91.

¹⁰⁰ Näiteks Tallinnas avati 5. juunil 1919 kolm toitluspunkti 650 lapsele, ajapikku nende arv kasvas, nii et aasta lõpupoole sai Tallinnas toiduabi ca 10 000 last, neist umbes pooled toitluspunktides ja noorematele lastele toimetati toit koju. Arens. Lk 92.

¹⁰¹ RA, ERA.957.12.60. L 7. Välisministeeriumi kiri ARA-le. 5.10.1922.

nimekirjad, kus oli märgitud ka vanemate ametikoht ja palk ning laste arv perekonnas, kes toiduabi saavad.¹⁰²

Omalaadne probleem tekkis Petseri Lastekaitse Ühingu haruga. Väidetavalt jagati sealsest laost Petseri linna lastele varasemalt kokkulepitud kategooriaid arvesse võtmata valimatult kaupa välja, samas kui maakonna vaesemad lapsed üldse ilma jäid. Kohaliku lastekaitse ühingu juhatuse liikmed teatasid seejuures, et nemad varasematest kokkulepetest kinni pidada ei kavatse ning Maakonnavalitsusele ega ELÜ kontrollkomisjonile ei allu ning jagavad asju linnalastele oma äranägemist järgi edasi. ELÜ keskjuhatuse tegi seepeale korralduse toituspunkt koos kõigi varadega Linna Hoolekande osakonnale üle anda, kuna seda ei tehtud, sekkus THM, nõudes ELÜ korralduse viivitamatut täitmist ning vajadusel politseiuurimise algatamist ja protokollide üleandmist kohtuvõimude kätte.¹⁰³

Nii omavalitsuste kui inimeste ootused saadetiste osas olid kõrged, tegelikkuses abi kõigile ei jätkunud ja see tekitas kogukondades pingeid ja kadedust, mis omakorda viis kaebuste ja pealekaebamisteni. Mõnikord sooviti, et juba kingitused saanud lastelt need ära võetaks ja uuesti jaotataks¹⁰⁴ või saabunud kaup mitte ettenähtud koguste ja nimekirjade järgi, vaid kõigi küla laste vahel võrdselt ära jagataks.¹⁰⁵ Kõige tavalisemad olid sedalaadi kirjad, mille kirjutajate arvates oli juhtunud lihtsalt eksitus või kohalikul tasandil käitutakse ebaõiglaselt, nt jagatakse saadetisi oma sugulaste vahel.¹⁰⁶ Paljuski tekkisid arusaamatused ka sellest, et elanikud tulid saadetiste jagamise ajaks kohale ja hakkasid sealt oma osa nõudma, teadmata, et jaotamine rangelt varem saadetud nimekirjade ja kokkulepitud eeskirjade alusel toimub. Sellest sündinud pahameel tingis aga kuulujuttude levimise – näiteks, et naabervallas on kingitusi jagatud rohkem. Samuti tingisid rahulolematust abi jaotamise üldpõhimõtted, nendega ei olnud kursis või ei nähtud suuremat pilti. Näiteks suurpere ema vaatenurgast, kelle kanda oli talukoha eest hoolitsemine ja kelle mees

¹⁰² RA, ERA.2000.1.473. L 103-104. THM ettekanne ELÜ asjaajamise korraldamiseks. Dateerimata.

¹⁰³ RA, ERA.2000.1.473. L 208-229. Petseri maakonnavalitsuse koosoleku protokoll. 4.05.1920. Asja edasist saatust samas ei kirjeldata.

¹⁰⁴ TLA.884.6.111. L 31. Kaebekiri Harju maakonnavalitsusele Nehatu valla elanikult. 7.05.1920.

¹⁰⁵ TLA.884.6.111. L 77. Leesi kooli kiri Harju maakonnavalitsusele. 28.06.1920.

¹⁰⁶ Vt nt TLA.884.6.111. L 118. Kiri THM-ile Kuimetsa valla elanikelt. 21.09.1920.

mitu kuud haige oli olnud, paistis tema olukord väljakannatamatult vaevaline, aga tema lapsi ei saanud kuidagi abisaajate nimekirja panna, sest perel oli talu ja laste isa elus, mis sest, et haige.¹⁰⁷

Tuli ette, et abijagajaid lausa kuritegevuses süüdistati. Keila vald keeldus 1920. aasta algul annetuste edaspidisest jagamisest, kuna (enamjaolt just jõukamad) vallaelanikud nõudsid kingituste jagamist iga kuu ja süüdistasid ametnikke ja Lastekaitse Ühingu liikmeid, kes abi jaotamist sisuliselt tasuta lisatööna tegid, lastele mõeldud kingituste omastamises.¹⁰⁸ Ravila vallast saadeti kiri siseministrile, mille kohaselt abijagajad andsid avalikult jagamisel kingitusi vaid oma sugulastele ja sõpradele, lisaks olnud komisjon täies koosseisus purjus ja lükanud seetõttu ühe poisi rasvavaati ning andnud talle seejärel kahjutasuks palitu.¹⁰⁹

Kuimetsa valla elanikud on saatnud THM-ile mahuka kaebuse, mille kohaselt ARC-i pakkide jagamisel pandi toime terve rida rikkumisi, sh võeti pakkide eest viis marka, eelistati jagamisel oma jõukamal järjel sugulasi ja tuttavaid, nimelistel pakkidel rebiti sildid küljest – näiteks Roosi Kaiküllil nimeline pakk anti hoopis valla sekretäri naise sugulase Jüri Nettani perekonnale, mis küll hiljem tüli vältimiseks viimaselt ära võeti ja õigele omanikule anti.¹¹⁰ Antud juhtumi puhul käskis ministerium Harju maakonna politseiülemal algatada võimalike kriminaalkuritegude uurimine.¹¹¹

Protestiustus ka kohaliku omavalitsuse tasandil: Kloostri vald ilmutas rahulolematust, et sealsed lapsed on vähem Ameerika kingitusi saanud kui naabervaldade lapsed, kuna jagamisel ei arvestata valla elanike arvuga. Vallavanem ei selgita oma kirjas, kust info pärineb ning Harju Maakonnavalitsuse vastusest võib järeldada, et pöördumise tingisid „külajutud“.¹¹²

Kui maakonnavalitsus sai kaebekirja, siis oli kaks viisi sellega edasiseks tegelemiseks. Kergematel juhtudel saadeti kaebekiri koos järelepärimisega valda, kes pidi kirjaliku vastulause andma.¹¹³

¹⁰⁷ TLA.884.6.111. L 68-75. Leesi kooli vanemate kaebus. 26.05.1920.

¹⁰⁸ TLA.884.6.111. L 10, 12. Keila vallavalitsuse kirjad Harju maakonnavalitsusele. Jaanuar 1920.

¹⁰⁹ TLA.884.6.111. L 42-44. Kirjavahetus Ravila valla elanike kaebuse asjus. Aprill-mai 1920.

¹¹⁰ TLA.884.6.111. 118-119. Kiri THM-ile Kuimetsa valla elanikelt. 21.09.1920.

¹¹¹ TLA.884.6.111. L 120-126. THM korraldus Harju maakonna politseiülemale. 22.09.1920. Ehkki antud säilikus on olemas ülekuulamisprotokollid, uurimise lõpptulemust sealt ei selgu.

¹¹² TLA.884.6.111. L 26. Kloostri vallavalitsuse kiri Harju maakonnavalitsusele. 3.04.1920; L 27. Harju maakonnavalitsuse vastus. 12.04.1920.

¹¹³ Vt nt TLA.884.6.111. L 8, 43, 55. Harju maakonnavalitsuse järelepärimised valdadele kaebuste osas.

Keerukamatel juhtudel, kui kaebusele allakirjutajaid oli palju või süüdistused tõsisemad, teostati juurdlus.¹¹⁴ Selle viis tavaliselt läbi politseiametnik, kes käis asjaosaliste ja tunnistajate käest ütlusi võtmas ja need üles tähendas, misjärel politseiülem juhtumile oma hinnangu andis.¹¹⁵ Enamasti lahenesid juhtumid kaebajate kahjuks, kel oli asjaoludest subjektiivsem arusaam,¹¹⁶ kuid rohkete kaebuste varal ei saa ka välistada, et neil tõepõhi all oli ning jagajad omakasust lähtusid. Kui maakonnaavalitsus sai vallalt rahuldava vastulause, ei olnud neil enamasti ressursi asja edasi uurida ning tõde võis jääda jalule seadmata. Vajadusel võis maakonnaavalitsus või ELÜ otsustada läbi viia veel oma revisjoni.¹¹⁷

Oli ka positiivseid juhtumisi – näiteks Prangli saarel palusid nimekirjas olevate laste vanemad ise, et saadeti jagataks ka teiste vaeste lastega.¹¹⁸

1919. aastaks kujunenud sotsiaalmajanduslikus olukorras oli lääneriikide poolt saadetud toidu- ja riideabi saabumine kriitilise tähtsusega nii humanitaarsest kui poliitilisest vaatenurgast. Ilma selleta võinuks tekkida ulatuslik näljahäda, mis oleks viinud sotsiaalse ebastabiilsuseni ja õõnestanud võimalusi iseseisva Eesti püsijäämiseks.

Abi jaotamine toimus mitmete instantside koostöös. Esmalt koguti andmeid puudustkannatavate laste kohta, seda tehti mitmel puhul ja erinevatel meetoditel. ARA poolt saabuva abi jaotamiseks korraldas ELÜ vabatahtlike abil ulatusliku hindamise. Ukselt uksele käies jagati lapsed kolme kategooriasse vastavalt nende abivajadusele. Töö- ja Hoolekandeministeerium kogus andmeid abivajajate kohta kohalike omavalitsuste käest kirja teel ja koordineeris vastavalt toidu- ja riideabi jagunemist. ARC kutsus kuulutuse kaudu üles puudustkannatajaid registreerima, misjärel vabatahtlikud nende abivajadust kontrollisid ja selle põhjal kolme kategooriasse jagasid.¹¹⁹ Kohalikul tasandil tegeles ARA ja Hoia Lapsi saadetiste jaotamisega Eesti Lastekaitse

¹¹⁴ Vt nt TLA.884.6.111. L 100. Harju maakonnaavalitsuse korraldus politseijuurdluse teostamiseks. 21.08.1920.

¹¹⁵ Vt TLA.884.6.111. L 45-46, 83-88. Näiteid juurdlustest.

¹¹⁶ Vt TLA.884.6.111. L 89. Harju maakonnaavalitsuse teade ELÜ-le juurdluse lõpetamise kohta. September 1920.

¹¹⁷ TLA.884.6.111. L 90. Harju maakonnaavalitsuse päring revisjoni osas ELÜ-le. 15.06.1920.

¹¹⁸ TLA.884.6.143. L 226. Harju maakonnaavalitsuse kiri Prangli vallavalitsusele. 4.06.1921.

¹¹⁹ Sel puhul ei olnud abi kitsendatud vaid lastele.

Ühing vabatahtlikest koosnevate üksuste abil, nende puudumisel jäi see kohaliku omavalitsuse ülesandeks. ARC-i abi jaotamist koordineeris peamiselt Eesti Punane Rist. Selline struktuur võimaldas teoreetiliselt efektiivset ressursside jaotamist, kuid praktikas ilmnedid mitmed kitsaskohad.

Esmalt tekitas probleeme abivajajate tuvastamine. Toidu- ja rõivastenappus oli terves riigis terav probleem ja abisaajate nimekirjade koostamine valdades subjektiivne. Ehkki abisaadetised olid koguseliselt suured, ei jätkunud neist kaugeltki kõigile puudust kannatavatele lastele. Arusaamatused jaotamispõhimõtete osas tekitasid kogukondades pingeid ja konflikte, mille tagajärjel laekus ebavõrdsuse ja korrupsiooni kohta hulgaliselt kaebekirju nii maakonna- kui ministeeriumile. Kaebuste kontrollimiseks läbiviidavad juurdlused kulutasid omakorda ametnike ressursse.

Märkimisväärset administratiivset pingutust nõudis ka nimekirjade koostamine, muutmine ja abi jaotamise dokumenteerimine. Kuna seda tööd tegid lisaks vabatahtlikele ka vallaametnikud sisuliselt tasuta, tajusid abi jaotajad nende kohta käivates pealekaebamistes teravat ülekohtu.

ARA mudeli järgi oli eelistatud laste toitmine toitluspunktides, et toiduabi jõuaks nendeni, kellele see suunatud oli, kuid hajaasustusega maapiirkondades ja väiksematele lastele linnades jagati toidupakid kojuvõtmiseks. Ehkki tegemist oli pragmaatilise lahendusega, tõstatas see küsimuse, kas toiduabi jõudis täies mahus sihtrühmani või tarbis seda kogu pere.

Vaatamata sellele, et kriisioludes loodud süsteemid olid ebatäiuslikud ja jooksvalt ilmnedid mitmeid probleeme, suudeti abi toimetada tuhandete lasteni. Kiirelt tuli toimima saada riiklike ja vabatahtlike institutsioonide võrgustik, demonstreerides noore riigi kodanikuühiskonna võimekust – ehkki materiaalne abi tuli välismaalt, asus kriitiline inimressurss kohapeal.

Järgnevates peatükkides tuleb juttu neljast peamisest käsitletaval perioodil Eestis tegutsenud humanitaarabiorganisatsioonist ja neid ümbritsenud võrgustikest. Kuna suures plaanis paljud eesmärgid kattusid, siis ei tegutsetud konkurentidena, vaid nii mõneski vallas tehti koostööd ja tegevust saab vaadelda ühtse heategevusliku tervikuna.

2. Ameerika Abiandmise Administratsioon

ARA tegevusel oli kolm põhilist tagamõtet: humanitaarne motiiv – näljahäda leevendamine; majanduslik huvi – Euroopa ladudes oleva kauba realiseerimine ja siinse majanduse stabiliseerimine; ja poliitiline eesmärk – bolševismi leviku tõkestamine.¹²⁰

Seoses USA sõtta astumisega 1917. aastal loodi Ameerika Ühendriikide Toitlusvalitsus (*The United States Food Administration*), mis vastutas selle eest, et Euroopas oleks piisavalt toiduvarusid nii Ameerika Ühendriikide kui ka liitlaste armee varustamiseks. Sõja lõppedes asus organisatsioon Euroopas toiduabi jaotamist organiseerima. Ühtlasi asutati selle kõrvale Ameerika Abiandmise Administratsioon (*American Relief Administration* ehk ARA), mille ülesanne oli kaasa aidata Euroopa majanduse taastamisele.¹²¹ Tagamaad Euroopa abistamiseks olid mitmekihilised,¹²² kuid lähtepunktiks võib pidada tööka, et USA oli üle ookeani transportinud hulgaliselt kaupa, sh esmatarbekaupu, riideid, meditsiinitarvikuid ja toiduaineid, mille tagasisaatmine oleks olnud ebamõistlikult kallis. Seega otsustati need võimalikult hea hinnaga Euroopas realiseerida.¹²³ Ameeriklased said ka aru, et müügiga on kiire, sest majanduse taastudes ja vabrikute taaskäivituses kaotavad sõjatingimustes ostetud ja toodetud kaubad oma rahalist väärtust päevadega.¹²⁴ Euroopa ladude tühjendamiseks loodi USA-s 1919. aasta veebruaris veel üks

¹²⁰ Poliitilist eesmärki teenis ka ARA kaudu teostatud luuretegevus. Ehkki president Wilson pooldas rahvusvahelistes suhetes läbipaistvust, said ameeriklased sõja lõpupäevil aru, et rahuläbirääkimiste saabudes tuleb olla kursis Kesk- ja Ida-Euroopas toimuvaga. Sellekohasest informatsioonist ei olnud küll puudus, kuid see pärines täies mahus brittidelt, prantslastelt ja itaallastelt, kes seda kahtlemata endale kasulikus valguses serveerisid. ARA missioonide raames Euroopas töötavad krüptograafid, stenograafid ja tõlgid olid luureandmete kogujatena loogiline valik. Hoover oli sellele küll moraalsetel kaalutlustel vastu, kuid president Wilsoni ja välisminister Robert Lansingi soove arvestades siiski nõustus. Mark Stout. *World War I and the Invention of American Intelligence, 1878 - 1918*. Leeds: University of Leeds, 2010. Lk 290–291.

¹²¹ Pihlamägi. Eesti 1919. aasta sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele ja selle kustutamine. Lk 133.

¹²² Tarvis oli bolševike tegevus hoida kindlates piirides ning samas turgutada Euroopa majandust, sest USA eksport Euroopasse oli märkimisväärne ja selle säilitamiseks oli vajalik Euroopa majanduslik stabiilsus. Pihlamägi. Lk 136. Lisaks võib spekuloida, et oluline oli ka kultuuriline side – ameeriklased (kellest paljud olid alles esimese ja teise põlve immigrandid) pidasid tugevalt lugu oma Euroopa juurtest ja tajuti ühist lääne kultuuriruumi.

¹²³ Medijainen. *The United States and Estonia, 1918–1921: Approval de facto before Recognition*. Lk 252.

¹²⁴ Parker. *Final report of United States Liquidation commission*. Lk 112. President W. Wilsoni kiri likvideerimiskomisjoni esimees Edwin B. Parkerile. Samas kirjas soovitab Wilson materjalide realiseerimise korraldamisel võimalikult täpselt lähtuda H. Hooveri antud soovitudest.

instants – Ameerika Ühendriikide Sõjavarustuse Likvideerimise Komisjon (*United States Liquidation Commission*), mida asus juhtima Edwin B. Parker.¹²⁵

Ehkki ameeriklaste esmane eesmärk oli mitte lasta kaupadel raisku minna, siis Eesti ja teiste iseseisvunud riikide puhul, kelle õiguslik staatus USA silmis oli ebaselge, tuleb võimalust neid kaupu osta näha siiski vastutulelikkusena. Selle võimaluse eest saab nähtavasti tänulik olla peamiselt Herbert Hooverile, kes, olles olukorraga tutvunud, andis soovitusel laiendada kaupade krediitvõimalusi ka äsjavabanenud riikidele.¹²⁶ Seejuures selgitas ta kirjas Parkerile, et kaubad tuleb müüki panna võimalikult soodsalt – sest järjest taasavatavad eraettevõtted suudavad neid pakkuda madalamate hindadega – ning kuna ühelgi värskelt sõjast väljunud riigil ei ole raha, tuleb kaupu pakkuda valitsuse võlakirjade vastu. Hoover, pärinedes kveekerite¹²⁷ perekonnast, pidas avalikku teenistust ja inimeste abistamist oma kutsumuseks ning tema heategevuslik roll nii siin- kui sealpool ookeani terve sõja vältel oli hindamatu.¹²⁸ Seega oli talle nii Toitlusvalitsuse kui ARA juhi positsiooni usaldamine president Wilsoni poolt tagantjärele hinnates Balti riikidele soodne.

1919. aasta kevad-talvel hakkasidki kauaoodatud saadetised Eestisse saabuma. Maie Pihlamägi on põhjusena näinud Rahvaväe võite Punaarmee üle 1919. aasta algul, sest läbi nende kasvas usaldus Eesti vastu.¹²⁹ Ehkki Hooveri üks argumentidest Balti riikidele abiandmiseks oli tõepoolest bolševismi leviku takistamine, hakkasid samal ajal ja samade põhimõtete järgi toiduabi saama veel paljud teised Euroopa riigid, seega saab tagamaadena näha siiski üldisemat humanitaarset kavatsust, mitte kõigest usalduskrediiti eduka sõjategevuse eest. Mõningane umbusk Eesti osas siiski valitses, sest toonane Eesti väliskaubandus põhines vahetuskaubandusel, kuna puudusid kulla- ja valuutavarud ning terve Vabadussõja vältel keeldusid lääneriigid (v.a Soome) rahalaenudest, mida põhjendati rahvusvahelise tunnustuse puudumisega ja eks tõepoolest valitses veel 1919. aasta algul oht, et abisaadetised langevad enamlaste kätte.¹³⁰

¹²⁵ Edwin B. Parker (1868-1929) oli Ameerika jurist ja riigiametnik, Esimese maailmasõja ajal teenis Sõjatööstuse Ameti prioriteetide osakonna juhina.

¹²⁶ Parker. Final report of United States Liquidation commission. Lk 28.

¹²⁷ Võrdsust, heategevust ja patsifismi propageeriva protestantliku usulahu liige anglosaksi maades (EKSS)

¹²⁸ Years of Compassion 1914-1923. The Herbert Hoover Presidential Library and Museum. Vaadatud 23.02.2025. <https://hoover.archives.gov/exhibits/years-compassion-1914-1923>.

¹²⁹ Pihlamägi. Eesti majandus Vabadussõja ajal. Lk 470.

¹³⁰ Vahre (toim). Eesti Vabadussõja Ajalugu II. Lk 167.

ARA abi saab jagada kaheks: 1919. aasta jooksul valitsuse võlakirjade eest ostetud kaubad, kogusummas enam kui 2,7 miljonit dollarit,¹³¹ ning Euroopa Laste Abistamise programmi raames Eesti puudustkannatavatele lastele antud toidu- ja riideabi, kokku 1,37 miljoni dollari väärtuses.¹³² Järgnevalt võtame need eraldi vaatluse alla.

2.1. Tagastatav abi

Ehkki nimetame USA poolt saadetud kaupu abiks, tuleb märkida, et suures osas oli tegemist laenuga, mille tasumine koos intressidega sõjast räsitud riikidele selgelt üle jõu käis. Lisaks juba sõja-aastatel tekkinud võlgadele (USA krediteeris liitlasi alates sõtta astumisest 1917. aastal kuni 1920. aasta keskpaigani 9,5 miljardi dollari ulatuses)¹³³ realiseeris USA pärast sõda oma Euroopa ladudest kaupa ligi 823 miljoni dollari eest, müües seda Euroopa riikidele sularaha või viieprotsendilise intressiga valitsuse võlakirjade vastu. Seejuures on huvitav asjaolu, et USA hindas nende kaupade koguväärtust umbes 672 miljonile dollarile, mis tähendab, et oodatavast müügitulust üle 150 miljoni moodustas kasum, millele pidid lisanduma intressid.¹³⁴ Osa kasumist suunati, tõsi küll, laste toiduabina Ida-Euroopa riikidesse.¹³⁵ Kui enne sõda oli maailma peamiseks kreditoriks Ühendkuningriik – USA võlgnes talle ja teistele Euroopa riikidele ligi 4,5 miljardit dollarit – siis sõja järel olid Euroopa riigid muutunud sõltuvaks Ameerikast.¹³⁶ Ehkki Euroopa riigid eesotsas suurvõlglastest liitlasriikidega lootsid võla kustutamist kasvõi osaliselt, ei olnud Wilson ega ka talle järgnenud USA presidendid nõus Ameerika maksumaksjate raha arvel antud laene tühistama.¹³⁷ 1924. aastal Kongressi ees esinedes teatas president Calvin Coolidge, et võlgade tasumine pole mitte ainult majanduslik, vaid ka moraalne kohustus ning kõigil riikidel tuleb oma kohustused Ameerika ees täita.¹³⁸

¹³¹ Jullinen. Eesti Vabariigi sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele. Lk 59. Lõplikuks võlasummaks nende kaupade eest jäi tasaarvelduste tulemusel ligi miljon vähem, ca 1,8 miljonit dollarit.

¹³² Arens. The American Children's Relief Program and the Estonian Children's Relief Societies in 1919. Lk 83. Programmi kogumaht oli üle 55 miljoni dollari.

¹³³ Jullinen. Lk 57.

¹³⁴ Parker. Final report of United States Liquidation commission. Lk 5.

¹³⁵ Arens. Lk 84.

¹³⁶ Jullinen. Lk 60.

¹³⁷ Pihlamägi. Eesti 1919. aasta sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele ja selle kustutamine. Lk 141.

¹³⁸ Jullinen. Lk 60.

Eestisse saabus esimene laenusaadetis USA-lt 9. juunil 1919. Kaubast poole moodustasid toiduained (liha, konservid, vili, jahu, kartulid, kuivatatud aedvili, marmelaad, riis), teise poole tarbekaubad (kangad, rõivad, jalanõud, tubakas, medikamendid, tööriistad) ja raudteematerjalid. Teine saadetis tuli 25. juunil ja kolmas, kõige suurem, 7. augustil. Kaup oli partiikaup, valida ei antud.¹³⁹ 1919. aastal fikseeriti Eesti välisvõlak USA-le ligi 14 miljonit dollarit. Sellest ligi 1,8 miljonit moodustasid ARA kaudu ostetud kaubad ning üle 12 miljoni OÜ Revalise¹⁴⁰ kaudu ostetud kaubad.¹⁴¹ ARA osa sisaldas ka üle 57 000 dollarilist võlga Taanist saadud vilja eest – esimesed maksed vilja eest tegi Eesti valitsus Taanile ise, võlgu jäädud osa maksis käendajana ARA ja see lisati Eesti võlale USA ees.¹⁴² 1922. aasta alguseks oli võlg intresside arvel kasvanud ligi 16 miljonini.¹⁴³ Kuna võlaküsimus ei puudutanud ainult Eestit, vaid ka paljusid teisi Euroopa riike, kelle võlad samuti kasvanud olid, ei kiirustanud Eesti võla tagasimaksmisega, vaid võttis vaatlemis- ja venitamistaktika.¹⁴⁴

1925. aastal kirjutati Eesti ja Ameerika Ühendriikide vahel, sarnaselt teiste võlglastega, alla Eesti võla fundeerimise kokkulepe, milles fikseeriti võla suuruseks 13 830 000 dollarit, mis tuli tagasi maksta 62 aasta jooksul ehk 1984. aastaks. Selleks hetkeks kujunenuks võla kogusummaks üle 33 miljoni dollari, üle poole sellest intressid.¹⁴⁵ 1920. aastate majanduskasvu tingimustes suutis Eesti osa oma võlast tasuda, kuid 1930. aastatel saabunud finantskriis vähendas riikide, sh Eesti maksevõimet.¹⁴⁶ Samuti olid eestlased nõrдинud teistest riikidest vähemsoodsate maksutingimuste tõttu (mida USA Senatis põhjendati sellega, et Balti riigid esitasid oma maksevõime tõendamiseks valeandmeid nii rahvaarvu kui majandusliku olukorra kohta) ning leiti ka, et ameeriklased saatsid idaeurooplastele võlakirjade vastu kaupu, mida poleks võimalik olnud realiseerida ning mille hinnad poolteist aastat hiljem olid kaks kuni neli korda odavamad.¹⁴⁷ Selle

¹³⁹ Valge. Lahtirakendamine. Lk 108.

¹⁴⁰ Kuna Eestil ei olnud USA poolt *de iure* tunnustust, keeldusid nad kaupa otse Eesti valitsusele müümast ja selle vahendamiseks moodustati OÜ Revalis, vt lisa: Pihlamägi. Eesti 1919. aasta sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele ja selle kustutamine. Lk 137-140.

¹⁴¹ Samas. Lk 140.

¹⁴² Jaanson. Jälle see Taani võlg! Lk 90.

¹⁴³ Jullinen. Eesti Vabariigi sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele. Lk 58.

¹⁴⁴ Pihlamägi. Eesti 1919. aasta sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele ja selle kustutamine. Lk 143.

¹⁴⁵ Samas. Lk 148–149.

¹⁴⁶ Samas. Lk 155.

¹⁴⁷ Jullinen. Lk 61.

tulemusel otsustas Eesti sarnaselt enamiku Euroopa riikidega võla tagasimaksmisest loobuda. Ainsana täitis oma kohustused USA ees täielikult Soome.¹⁴⁸ Kokkuvõttes sai USA Euroopa riikidele laenatud ligi 3 miljardist dollarist tagasi vaid 6%, mis tähendab, et ülejäänud 94% kujunes kingituseks.¹⁴⁹

Veel taasiseseisvunud Eestis on peetud diskussioone teemal, kas võlg tuleks Ameerikale tagasi maksta. Jaak Valge arvutas 2007. aasta seisuga välja, et kui võla summa arvestada kulla alusel Eesti kroonidesse, oluks see umbes 5 miljardit krooni. Nii Valge kui ka pikaajaline Välisministeeriumi kantsler Indrek Tarand arvasid toona, et tegu oleks väarikale riigile kohase žestiga, mida peaks kaaluma. Samas leidis Kaitseministeeriumi relvastusbüroo juhataja Toe Nõmm, et võitlusega Nõukogude Venemaa vastu tasuti vähemalt moraalses mõttes abi eest küllaga, sest abi andes oli lääneriikide eesmärk bolševike nõrgestamine.¹⁵⁰

2.2. Euroopa Laste Abistamise programm

Euroopa Laste Abistamise programm loodi 1919. aasta märtsis Herbert Hooveri algatusel ja sellel oli kaks peamist eesmärki: humanitaarne – pakkuda abi alatoitumuses kannatavatele lastele Ida-Euroopas, ning poliitiline – stabiliseerida Ida-Euroopa riike ja pidurdada bolševismi levikut.¹⁵¹ Eesti kaasati programmi aprillis 1919, mil algselt eraldati 20 000 dollari väärtuses toitu kuus, mida peagi suurendati 40 000 dollarini.¹⁵² Programmi rahastamine tuli peamiselt kolmest allikast:

1. USA Kongressi eraldatud vahendid – Hoover ja Wilson tegid sõja lõppedes Kongressile ettepaneku eraldada 200 miljonit dollarit abistamiseks okupatsiooni alt vabanenud riike. Kongress nõustus eraldama 100 miljonit, mida kasutati peamiselt toiduainete ostuks krediidi

¹⁴⁸ Pihlamägi. Eesti 1919. aasta sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele ja selle kustutamine. Lk 155.

¹⁴⁹ Samas. Lk 154.

¹⁵⁰ Lisaks jäädi märkimisväärne summa ehk J. Valge arvutuste järgi ca 2 miljardit Eesti krooni võlgu brittidele. Summa konteksti seadmiseks saab tuua Eesti 2007. aasta riigieelarve, milleks oli 75,9 miljardit krooni. Peeter Kuimet. Vabadussõja ajast on Eestil miljardeid võlgu. Postimees. 24. märts 2007.

¹⁵¹ Arens. The American Children's Relief Program and the Estonian Children's Relief Societies in 1919. Lk 79–82.

¹⁵² Samas. Lk 82.

alusel Poolale, Balti riikidele ja Armeeniale. 100 miljonist 13,4 miljonit suunati laste abistamise programmi esmaseks finantseerimiseks.¹⁵³

2. ARA tegevusest saadud "kasum" – erinevus toiduainete müügihinna ja tegelike kulude vahel.
3. Erasisikute ja organisatsioonide annetused – 1920-1921 koguti üle 15 miljoni dollari, mis võimaldas programmil jätkuda kuni 1922. aastani. 10,5 miljonit annetati erasisikute poolt igast USA osariigist. Eraldi on välja toodud, et umbes pool miljonit annetasid USA koolilapsed. Ülejäänud osa tuli suurannetustena organisatsioonidelt: ajakiri Literary Digest annetas enam kui kaks miljonit, Rockefeller Foundation ühe miljoni ja Cleveland Community chest 300 000 dollarit.¹⁵⁴

Eesti laste abistamiseks eraldati kokku 1,37 miljonit dollarit, millest 702 000 tuli USA valitsuse otsetoetusena ja ülejäänud teistest allikatest. Eesti enda panus oli 298 000 dollari väärtuses toiduaineid ja lisaks 433 000 dollari suurune toetus programmi administreerimiseks.¹⁵⁵

Esimene samm oli andmete kogumine abivajajate kohta. 1919. aasta aprillis teavitas THM, et ARA poolt on annetatud 80 000 dollari väärtuses toiduaineid Eesti lastele ning nende õiglaseks jaotamiseks on tarvis andmeid abivajajate kohta linnade ja valdade kaupa.

ELÜ korraldas lastega perede hindamise, kus lapsed jaotati kolme kategooriasse: I kategooria – hädasti abi vajavad lapsed; II kategooria – lapsed, kellele abi oli soovitatav, kuid mitte kriitiliselt vajalik; III kategooria – lapsed, kes abi ei vajanud.¹⁵⁶ See töö tehti valdades ja linnades vabatahtlike poolt ükselt-uksele käies ja andmeid kogudes. Kategoriseerimine põhjustas sageli pahameelt ja seda oldi sunnitud kohati mitmeid kordi kordama.¹⁵⁷

¹⁵³ Arens. The American Children's Relief Program and the Estonian Children's Relief Societies in 1919. Lk 81–83. Eesti osa 13,4 miljonist oli dokumentide kohaselt 702 000, kuid Arens pakub, et suure tõenäosusega oli see jaotus mõnevõrra meelevaldne, kuna Hoover oli osav arvude liigutamisel ühest kategooriast teise vastavalt hetkevajadustele.

¹⁵⁴ Samas. Lk 84.

¹⁵⁵ Samas. Lk 83.

¹⁵⁶ Kategooriaid nimetati *waesuse järkudeks*, vt nt TLA.884.6.111. L 92. Harju maakonnaavalitsuse kiri Vääna vallavalitsusele. 21.06.1920.

¹⁵⁷ Arens. Lk 88-89. Nt Poolas läheneti asjale täiesti teise nurga alt – selle asemel, et uurida laste tausta, tehti neile füüsiline kontroll. Alakaalulised lapsed kvalifitseerusid toiduabile, normaalses toitumuses lapsed mitte.

Välisministeeriumi teatel saabusid ameeriklased Eestisse toiduabi jaotama 1919. aasta aprilli lõpul ning 1920. aasta juuni algul tegevus ajutiselt katkestati. Sel ajal jätkas laste abistamist ELÜ, kuid väiksemaks mahus. Pooleaastase pausi järel, 1921. aasta veebruaris, saatis ARA Eestisse oma esindajaks leitnant Thorsi, kelle eestvedamisel jätkati laste toitmist enam kui 30 varjupaigas ja lastekodus, 80 toitluspunktis, seitsmes suvelaagris ja neljal Tallinna mänguväljakul. ARA lõpetas oma tegevuse Eesti 1922. aasta sügisel.¹⁵⁸

2.2.1. Eesti Lastekaitse Ühing

Programmi raames abi saamise eelduseks oli sihtriigis vabatahtlikest koosneva organisatsiooni loomine. Hoover ei tahtnud programmi juhtima valitsusasutusi, sest soovis, et pärast ARA lahkumist jääks tegutsema kohalik vabatahtlik ühendus, kes jätkab tööd laste heaolu eest hoolitsemisel. Eestis asutati selleks 1919. aasta aprillis Eesti Lastekaitse Ühing. See oli Ühistöö¹⁵⁹ haru, mis loodi spetsiaalselt koostööks ARA-ga ning sellega said liituda inimesed teistest sotsiaalabiorganisatsioonidest, aga ka poliitilistest parteidest. Maakondades ja valdades moodustati samuti vabatahtlikest kohalikud lastekaitsekomiteed.¹⁶⁰

Põhikirja järgi olid ELÜ sissetulekuallikateks sisseastumismaksud, liikmemaksud, korjandused, sissetulekud pidudest, loteriidest jne.¹⁶¹ Tegevuskulusid need siiski ei katnud ning suures osas tuli loota valitsuse toetusele. Esialgu loodeti ka tööjõu osas vabatahtlikele, kuid nagu ELÜ oma kirjas THM-ile märkis, olid *suurem osa agaramaid tegelasi „Ühistöös”, Punases Ristis jne ametis*, seega oli tarvis vahendeid ka tööjõu palkamiseks.¹⁶² Tihedat koostööd tehti THM-iga, ELÜ oli lastele mõeldud abi jagamisel omamoodi ministeeriumi käepikenduseks ja ministeerium kostis ELÜ tegevuskulude katmise eest valitsusele. Samas leidis ministeerium, et subsideerimine peaks neile tagama ka õiguse ühingu tegevust kontrollida. Nimelt tekitas tasuta asjade jagamine kodanike seas küsimusi selle õiglase läbiviimise osas, näiteks liikusid jutud kaaludega petmise kohta. Selle

¹⁵⁸ RA, ERA.957.12.60. Välisministeeriumi kiri ARA-le. 5.10.1922.

¹⁵⁹ Vabadussõja ajal loodud vabatahtlike ühendav organisatsioon.

¹⁶⁰ Arens. The American Children's Relief Program and the Estonian Children's Relief Societies in 1919. Lk 86.

¹⁶¹ RA, ERA.2000.1.473. L 52. ELÜ põhikiri.

¹⁶² RA, ERA.2000.1.473. L 32. ELÜ kiri THM-ile. 30.06.1919.

vältimiseks tegi ministeerium ettepaneku, et ELÜ lubaks tegevusest osa võtta ametiühisuste, vabrikutöölise, koolide hoolekogude ja abisaajate laste vanemate esindajatel.¹⁶³

Ministeeriumi abiga kaasati töösse vajadusel ka teisi organisatsioone. Näiteks saadeti 1920. aasta jaanuaris välja ringkiri Ametiühisuste Kesknõukogudele, Ameti- ja Maatameeste Ühisustele ja Vabrikute Töölise Vanemate Nõukogudele, milles ministeerium ja ELÜ pöördusid ühiselt ülalmainitud asutuste poole abipalvega. ARA-lt oli saabunud annetuseks lisaks toiduainetele saapaid, sukki ja palituriid 35 000 lapsele, mille jaotamisega ELÜ oma ressursidega piisavalt kiiresti toime ei oleks tulnud, seega vajati ajutiselt abikäsi.¹⁶⁴

Kui ARA oma tegevuse Eestis lõpetas, jäi ELÜ nende järglasena tegutsema, nagu Hoover oli soovinud. Alates 31. augustist 1922 anti kõik ladudesse allesjäänud toiduvarud ELÜ käsutusse.¹⁶⁵ 1924. aastal tegutses Tallinnas kuus ELÜ toitluspunkti, kus iga päev toideti ligi 1000 last.¹⁶⁶

Ehkki seoses ARA-ga asutatud, ei tegutsenud ELÜ eksklusiivselt nende jaoks, vaid koordineeris ka ARC-i ja Hoia Lapsi abisaadetiste jagamist ja teisi laste heaoluga seotud teemasid.

Ameerika Abiandmise Administratsiooni kaudu tuli Eestisse peamiselt kahte liiki abi: valitsuse võlakirjade vastu müüdi Euroopa ladudesse sõjajärgselt seisma jäänud kaupu, kokku 2,7 miljoni dollari eest, ning Euroopa Laste Abistamise programmi raames jõudis Eesti lasteni 1,37 miljoni dollari väärtuses toidu- ja riideabi.

ARA tegevus kandis lisaks humanitaarsele eesmärgile selgelt poliitilisi ja majanduslikke motive. Sõda oli toonud uue majandusliku reaalsuse – ressursid ja ühes sellega võim olid koondunud USA kätte, kelle huvides oli Euroopa sõjajärgne stabiliseerimine ja võimalikult kiire ülesehitamine

¹⁶³ RA, ERA.2000.1.473. L 103. THM ettekanne ELÜ asjaajamise korraldamiseks. Dateerimata.

¹⁶⁴ TLA.884.6.111. L 1. THM ringkiri. Palitud pidi Päevalehe teatel valmis õmblema Ühistöö ning hilisemast tänukirjast ARA-le on teada, et kokku jagati välja üle 40 000 palitu. Arens. The American Children's Relief Program and the Estonian Children's Relief Societies in 1919. Lk 93–94; Päevaleht 19.12.1919 ja 8.01.1920.

¹⁶⁵ RA, ERA.1012.1.100. Kaupade üleandmise aktid. Pagineerimata.

¹⁶⁶ Lüüs. Lastekaitse. – Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur. Lk 1145.

võimekaks kaubanduspartneriks, pakkudes samas kaitset bolševistlike mõjude eest. USA roll Euroopa majanduse taastumisel oli tõepoolest märkimisväärne, kuid abiprogrammi raames krediidina antud kaupade intressid osutusid enamikule riikidest siiski üle jõu käivateks. Seega, ehkki see polnud ameeriklaste esialgne plaan, kujuneski suurem osa nende materiaalsest abist tegelikkuses heategevuseks, sest võlad jäid tasumata.

ARA tegevuse oluline tulem oli ELÜ asutamine, mis tegutses laste heaolu nimel 31 paigas üle Eesti kuni 1940. aastani ning taasloodi Eesti Lastekaitse Liiduna 1988. aastal.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Ajalugu. Lastekaitse Liit. Vaadatud 14.05.2025. <https://www.lastekaitseliit.ee/et/ajalugu/>.

3. Ameerika Punane Rist

Aprillis 1919 alustas Tallinnas tööd Ameerika Punase Risti esindus, mille juhiks sai Hereward White.¹⁶⁸ ARC varustas Eestit soojade riiete, toiduainete, ravimite, arstiriistade ja mitut liiki tehniliste vahenditega.¹⁶⁹ Kui esialgu oli organisatsiooni töö suunatud peamiselt sõjaväelastele, eelkõige Eesti aladele taganenud valgekaartlastele, jäi ARC Eestis tegutsema ka pärast sõja lõppu 1922. aastani ning abi suunati ümber tsiviilelanikkonnale. ARC oli toeks ka kohalikule, 24. veebruaril 1919 asutatud Eesti Punasele Ristile. Näiteks sai EPR ARC-i kaudu suures koguses tekke, pesu, sidumismaterjali ja ravimeid, mis olid pärast Esimese maailmasõja lõppu Euroopa meditsiinivahendite ladudesse jäänud. Lisaks ARC-ile said eestlased vähemal määral tuge ka teistelt võrgustiku liikmetelt: Soome, Taani ja Ühendkuningriigi Punaselt Ristilt.¹⁷⁰

Abi sai alguse Prantsusmaalt ja Saksamaalt, kuhu ARC oli sealse sõjategevuse lõpul rajanud hiiglaslikud toidu- ja tarbeainete ning meditsiinivarustuse depood lääne liitlasriikide ligi 250 000 sõjavangi abistamiseks. Seda tegevust administreeris *American Red Cross Commission for the Relief of Allied Prisoners of War in Germany*.¹⁷¹ Osa tegevusest ülejäänud tagavaradest otsustati suunata *American Red Cross Commission to Western Russia and the Baltic States*'i¹⁷² käsutusse, mida juhtis Ameerika arst kolonelleitnant Edward W. Ryan.¹⁷³

ARC oli oma siinses tegevuses suuresti sõltuv koostööst ARA-ga. Viimase käsutada olid hoopis ulatuslikumad rahalised ressursid kui ARC-il ja neist oli pakiliste vajaduste korral võimalik kiiresti summasid käiku lasta. Selliselt oli ARA ARC-ile teatud moel pankuriks ja käendajaks. Peale selle sai ARA vahendusel veokeid tuhandete tonnide toidu- ja tarbeainete jaotamiseks üle kogu maa ning ravimeid epideemiliste haiguste vastu võitlemiseks.¹⁷⁴ Enne Euroopa Laste Abistamise

¹⁶⁸ White sai Vabadussõjas sanitaaralade korraldamise eest 1920. aastal Eesti Vabaduse Risti teenetemärgi. Aitas luua Eesti meditsiiniteenistust ning korraldas saabunud abi ja varustuse jagamist Tallinnas. Lisaks pälvis EPR III jrk (1921) ja EPR II/I (1927) autasud. Jaak Pihlak (koost). Eesti Vabaduse Risti kavalerid. Viljandi: Vabadussõja Ajaloo Selts, Viljandi Muuseum, 2016. Lk 829.

¹⁶⁹ Vilgats ja Kutsar. Eesti Punane Rist 100. Lk 28.

¹⁷⁰ Samas. Lk 29-30.

¹⁷¹ Ameerika Punase Risti Komisjon Saksamaal Viibivate Liitlasvangide Abistamiseks

¹⁷² Ameerika Punase Risti Komisjon Lääne-Venemaal ja Balti Riikides

¹⁷³ Loit. Välismaa humanitaarabi Eestile Vabadussõja ajal 1919-1922. Lk 72.

¹⁷⁴ Samas. Lk 76.

programmi loomist pakkus Hoover ARC-i juht Henry P. Davidsonile, et Ida-Euroopa laste toiduabi võiks enda kanda võtta just Ameerika Punane Rist. Davidson aga keeldus, öeldes, et selline ülesanne käib neile üle jõu.¹⁷⁵

3.1. Tervishoiualane tegevus

1921. aasta detsembris kirjutas ARC-i Eesti esindaja Hereward White Aleksander Ennemuistile¹⁷⁶ adresseeritud raportis, et üle Eesti töötab 53 ARC ambulatooriumi, kus vaesed lapsed saavad nii arstiabi kui ravimeid. Üks halastajaõdedest töötas viies Tallinna algkoolis, kus andis esmaabi, vajadusel juhatas ambulatooriumisse ning käis ka laste juures kodus, et vanematele tervisealast nõu anda. Ambulatooriumides said end arvele võtta ka rasedad, kellele tehti koduvisiite. Raporti kirjutamisele eelnenud kuu jooksul oli jagatud riideid umbes 1500 lapsele ning järgneva kuu jooksul loodeti jagada veel 8000 lapsele üle Eesti. 1921. aasta novembri jooksul anti ambulatooriumides arstiabi 9729 lapsele, veel 26 094 last vaadati arsti või halastajaõe poolt läbi. Koduvisiite lastele tehti õdede poolt 5632 korral.¹⁷⁷

Kui sõja ajal oli suurem osa abist suunatud sõjaväele ja sõjaväehaiglatele, siis pärast lahingutegevuse lõppu said järjest enam abi kohalike omavalitsuste haiglad, ülikoolikliinikud ja Eesti Punane Rist ning tsiviilelanikkond.¹⁷⁸ Ka ARA toitluspunktide juures pakuti ARC-i poolt lastele meditsiinilist abi.¹⁷⁹ ARC-i Balti komisjon lõpetas oma tegevuse Eestis 1922. aasta mais, misjärel võtsid nende tegevuse ja ambulatooriumid üle kohalikud võimud ja Eesti Punane Rist.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Arens. The American Children's Relief Program and the Estonian Children's Relief Societies in 1919. Lk 79.

¹⁷⁶ Töö- ja hoolekandeministri abi kohusetäitja 10. veebruar 1921 kuni 19. oktoober 1922. Ametisse nimetamine RA, ERA.31.3.13152, ametist vabastamine RA, ERA.31.3.13153.

¹⁷⁷ RA, ERA.2000.1.467. L 97-98. ARC aruanne THM-ile. 15.12.1921.

¹⁷⁸ Arthur Lossmann. Rahutus maailmas: sõdades, revolutsioonides ja vaba Eesti õnnistuses. Stockholm: EMP, 1961. Lk 126.

¹⁷⁹ RA, ERA.957.12.60. L 8. Välisministeeriumi kiri ARA-le. 5.10.1922.

¹⁸⁰ Loit. Välismaa humanitaarabi Eestile Vabadussõja ajal 1919–1922. Lk 78; Vilgats. Eesti Punane Rist 90. Lk 85–86.

Esimesed emade-laste kliinikud avati leedi Muriel Pageti eestvedamisel Tallinnas ja Petseris 1921. aastal,¹⁸¹ kuid juba 1922. aastal avati ARC-i poolt veel kolm sarnast nõuandlat: Tallinnas, Narvas ja Tartus.¹⁸²

3.2. Materiaalne abi tsiviilelanikele

1919. aasta mai algusest kuni 1920. aasta juuni alguseni leidub Loiti sõnul ARC-i komisjoni aastaraportis andmeid ühtekokku kahekümne Eestisse läkitatud abisaadetise kohta. Üldiselt olid kohalikul komisjonil vabad käed jaotamaks abi vastavalt vajadustele, aga osa saadetisi oli komisjoni ja ARC-i Pariisi peakorterit vahelistes kokkulepetes juba algusest peale määratud kindlatele sihtgruppidele. Nende seas olid Loodearmee, Eesti sõjavägi, Eesti Punane Rist ja Eesti tsiviilelanikkond, kelle seas lapsed olid mõnikord eriliselt ära märgitud.¹⁸³ Kui ARA saadetistest on olemas üsna täpsed andmed koguste ja väärtuste osas, siis ARC-i tegevuse puhul ei ole võimalik materiaalse abi suurust ja väärtust täpselt hinnata. Loit kirjutab, et saadetised näivad küll olevat võrdlemisi hästi registreeritud, aga seda vaid summaarselt, näiteks „1000 tonni varustust“. Veelgi harvemini esineb andmeid abisaadetiste rahalise väärtuse kohta. Vaid üks märges aprillist 1920 summeerib mingil moel abi suurust ja väärtust. Selle kohaselt oli antud toitu ja riideid Eesti tsiviilelanikele, ühtekokku 50 000 inimesele, riideid ja varustust Eesti sõjaväele 25 000 dollari eest, rahalisi annetusi EPR-ile 18 000 dollarit. Haiglatarbeid, mille väärtus ületas ilmselt eelnimetatud väljaminekute kogusummat, ei mainita.¹⁸⁴

Heinrich Bauer märgib 1926. aasta koguteoses „Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur“, et kohe peale esimese ARC-i saadetise Tallinna sadamasse jõudmist tuli EPR-il käima panna laialdane kontrollaparaat, sest igalt poolt tuli murruna vaeseid kokku, kes kõik Ameerika onu abi palusid. Sõelumise järel sai Baueri sõnul ainuüksi esimese aasta jooksul Tallinnas ARC-ilt mitmesuguseid

¹⁸¹ Neist tuleb lähemalt juttu alapeatükis 4.2.

¹⁸² Lüüs. Lastekaitse. – Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur. Lk 1147.

¹⁸³ Loit. Välismaa humanitaarabi Eestile Vabadussõja ajal 1919–1922. Lk 73.

¹⁸⁴ Samas. Lk 76-77.

annetusi 40 000 abivajajat.¹⁸⁵ Arthur Lossmann kirjutab mälestustes, et ARC-i abi võib kokku hinnata mitmele sajale tuhandele dollarile, kuid ei täpsusta, millel see info põhineb.¹⁸⁶

Jätkusõdade vaibudes vabanes ARC-il ressursse tsiviilelanikkonnale humanitaarabi andmiseks. 1920. aastal seati vaeste abistamine esmalt sisse Tallinnas ning sealt laieneti harukontorite ja ladudega Pärnusse, Rakverre ja Valka, kontorid asutati veel Narva ja Võrru.¹⁸⁷ Abi jaotamist vahendas osaliselt THM, näiteks teavitades ARC-i esindajat orbude- ja vanadekodude ning põgenike varjupaikade asutamiskavade, et sinna varustust hankida.¹⁸⁸ Vastavad suunised võttis ARC heal meelel vastu ning arvestas nendega otsuste tegemisel.¹⁸⁹

Sõjategevuse lõpuga seoses hakkas üle jääma ka sõdurite voodikohtade jaoks mõeldud voodilinu ja muud Punase Risti tegevuseks varutud kangast, nii käivitati 1920. aasta keskpaigas mahukas mitmepoolne projekt abivajajatele riiete valmistamiseks. ARC-i kaudu tuli Punase Risti ladudest materjal, Ühistöö kaudu pakuti paljudele töötutele tööliste tööd riiete õmblemisel ning valmistamise kulud kattis valitsus. 1921. aastal ulatas korraldusliku poole pealt abikäe ka Eesti Naisorganisatsioonide Liit. Kokku on pooleteiseaastase perioodi jooksul andmeid ligi 115 000 riidetüki õmblemisest, sh peamiselt aluspesu (aluspüksid, särvid, aluskuued), aga ka püksid, pluusid ja isegi palitud. Andmed ei pruugi olla täielikud ning tegelik valmistatud riiete arv võib olla suurem. Esialgu valmistati rõivaid kõigile puudustkannatajatele, hilisemas järgus keskenduti laste abistamisele.¹⁹⁰ Viimasest suuremast riidekraami jaotamisest on andmeid 1922. aasta veebruaris.¹⁹¹

Punase Risti esialgne humanitaarlane tegevus Eestis oli seotud sõjaga, kuid sõjajärgselt suunati abi tsiviilelanikkonnale. ARC-i tegevus oli kompleksne. Meditsiinilist abi ja nõu pakuti

¹⁸⁵ Heinrich Bauer. Eesti Punane Rist. Hans Kruus (toim). Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur. Tartu, 1926. Lk 1137.

¹⁸⁶ Lossmann. Rahutus maailmas: sõdades, revolutsioonides ja vaba Eesti õnnistuses. Lk 126.

¹⁸⁷ RA, ERA.2000.1.467. L 26. ARC kiri THM-ile. 17.05.1920.

¹⁸⁸ RA, ERA.2000.1.467. L 29. THM palve ARC-ile varjupaikade varustamiseks. 20.05.1920.

¹⁸⁹ RA, ERA.2000.1.467. L 31. ARC vastus THM-i kirjale. 21.05.1920.

¹⁹⁰ RA, ERA.2000.1.471. Kirjavahetus ja raamatupidamine ARC-i kaudu saadud riidematerjalist riiete õmblemise kohta.

¹⁹¹ RA, ERA.4209.1.157. L 7. THM ringkiri. 13.02.1922.

lasteambulatooriumites, kohalike omavalitsuste haiglates, koolides, kodudes ja ARA toitluspunktides, tegeledes ennetava tervishoiuga. Lisaks saadeti materiaalselt abi nii toidu, meditsiinitarvikute kui riiete näol. Motiiv osalt sama, mis ARA kaupade puhul: kasutada ära pärast sõda ladudesse seisma jäänud materjalid, mis olid esialgu mõeldud sõjas vigastatute ja sõjavangide abistamiseks.

1920. aastal avati tsiviilelanikkonna abistamiseks üle Eesti harukontorid ja laod, kust varustati muuhulgas orbude- ja vanadekodusid ning põgenike varjupaiku. Kui tegevus 1922. aastal lõpetati, hoolitseti, et lisaks varude üleandmisele oleksid EPR-il olemas ka kaasaegsed õendusteadmised.

Olulised märksõnad ARC-i tegevuse juures on partnerlus ja võrgustike loomine. Kohalikku Punast Risti varustati materjalidega, samas toimis EPR ARC-i kohaliku käepikendusena. Samuti tehti koostööd ARA-ga, kes võimaldas ligipääsu rahalistele ressurssidele ja transpordivahenditele. Märkimisväärne on Naisorganisatsioonide Liidu ja Ühistöö kaasamine annetatud voodipesude ümberõblemiseks, mis tugevdas kodanikuühiskonna struktuure ning lõi toimiva koostöömudeli välisorganisatsiooni, kohalike organisatsioonide ja riigi vahel, pakkudes samas töötutele tööd.

4. Ühendkuningriigi abi

Nii nagu ameeriklaste, kujunes ka brittide ees arvestatav sõjavõlg – kokku umbes 1,3 miljonit naela, ehk üle 6 miljoni dollari. Sellest umbes 300 000 naela moodustas peamiselt 1919. aasta alguses saabunud toidu- ja riideabi, ülejäänud oli sõjavarustus. Kauba eest tasuti osade kaupa 1919. aasta veebruarist maini, kuid suurem osa jääd siiski võlgu.¹⁹² Kokku toodi 1919. aasta esimeses pooles kuue laevareisiga Tallinna 5500 tonni vilja, jahu ja muid toiduaineid.¹⁹³

Alljärgnevalt tuleb juttu kahest üle Euroopa laste abistamisele suunatud Ühendkuningriigi heategevusorganisatsioonist, mis töid ka siinsele olukorrale märkimisväärset leevendust.

4.1. Hoia Lapsi

Save the Children ehk Hoia Lapsi asutati 1919. aastal Ühendkuningriigis Dorothy Buxtoni poolt, eesmärgiga leevendada mereblokaadi tõttu nälgivate laste olukorda Saksamaal ja Austria-Ungaris.¹⁹⁴ Blokaad lõppes Versailles' rahuga, kuid sõja tõttu kannatavaid lapsi jagus kogu Euroopas hulgaliselt ka pärast seda. Organisatsiooni tegevus võttis kiiresti rahvusvahelised mõõtmed. 1920. aastal asutati Genfis *Save the Children International Union*, mis läbi Briti Hoia Lapsi koondas enda ümber terve võrgustiku laste heaolu eest seisvaid organisatsioone. Teiste hulgas sai neile omamoodi patrooniks Rahvusvaheline Punane Rist, mille tegevus oli sõja-aastatel märkimisväärselt kasvanud. Just Punase Risti põhimõtte olla haavatud sõdurite abistamisel erapooletu sai Hoia Lapsi fondi eeskujuks apoliitilise narratiivi kujundamisel, mis võis teadlikult kanda eesmärki kaasata rohkem annetajaid.¹⁹⁵ Kuna Buxton oli vasakpoolsete vaadetega poliitiline aktivist, siis võib arvata, et tegelikult ulatusid organisatsiooni eesmärgid laste aitamisest kaugemale ning neil oli ka poliitiline agenda, rääkimaks kaasa sõjajärgses maailmakorralduses. Et Buxtoni radikaalne maine käis temast sammu eespool, astus ta teadlikult organisatsiooni

¹⁹² Vahre (toim). Eesti Vabadussõja Ajalugu I. Lk 518.

¹⁹³ Samas. Lk 521.

¹⁹⁴ Nessim Watson. Save the Children. Child Protection, Education & Health. Britannica. Vaadatud 28.01.2025. <https://www.britannica.com/topic/Save-the-Children>.

¹⁹⁵ Baughan ja Fiori. Save the Children, the Humanitarian Project, and the Politics of Solidarity. Lk 131.

depolitiseerimise eesmärgil juhi kohalt tagasi ning palus sellele kohale oma õe, Eglantyne Jebb'i.¹⁹⁶

Hoia Lapsi asutamislööst võib leida ka ühe võimaliku seletuse, miks toonane heategevus peamiselt lastele oli suunatud. Vastuseks keskriikide blokaadile aitasid õed esmalt kaasasutada *Fight the Famine Council*'i¹⁹⁷ – vasakpoolse survegrupi, mille eesmärgiks oli tõsta avalikkuse teadlikkust Kesk-Euroopas valitsevate kannatuste ulatusest. Kuna paljude brittide huviorbiidis oli toona pigem sõjasüüdlaste karistamine kui humanitaarküsimused, sai iga katse taotleda abi saksa ja austria rahvale tugevat kriitikat. Seetõttu tuli leida teine lähenemine ja tähelepanu suunati süütule osale sealselt elanikkonnast – lastele.¹⁹⁸

Lisaks toiduabile saadi Hoia Lapsi fondilt ka lastele mõeldud arstirohte ja riideid, mida jagati välja koostöös THM-i, ELÜ ja EPR-iga. Näiteks 1921. aasta oktoobris on Tallinnasse saabunud 500 naelsterlingi väärtuses ravimeid ja lisaks riideid umbes 3500 lapsele.¹⁹⁹

4.1.1. Kasulapse süsteem

THM-i hoolekande osakonna üleüldisasjade toimkonnast läksid 1920. aasta novembris teele ringkirjad märkega *wäga rutuline* kõigile linna- ja maakonnavalitsustele. Neis teavitati, et Inglise Abiandmise Selts „Hoia Lapsi“ saadab Eestisse oma esindaja ülesandega tutvuda Eesti laste olukorraga. Esindaja soovis endaga kaasa võtta 1000 kõige vaesema lapse nimekirja seltsi juhatusele esitamiseks, et määrata neile „kasuvanem“, kes annetab 52 nädala (s.o ühe aasta) jooksul kaks šillingit²⁰⁰ nädalas „oma kasulapsele“ toidu ostmiseks.²⁰¹ Kasulaste lõplikuks arvuks Eestis kujunes 1640.²⁰²

¹⁹⁶ Baughan ja Fiori. Save the Children, the Humanitarian Project, and the Politics of Solidarity. Lk 131.

¹⁹⁷ Näljahädaga Võitlemise Komitee

¹⁹⁸ Boucher. Cultivating internationalism. Lk 173-174.

¹⁹⁹ Sotsialdemokrat : Eestimaa Sotsialdemokratise Ühenduse häälekandja. 16. oktoober 1921; Waba Maa. 15. oktoober 1921, nr 274.

²⁰⁰ Ühendkuningriigis võis kahe šillingi eest 1920. aastal saada umbes kilo suhkrut, pool kilo liha või viis pätsi leiba ning see oli lihttöölise jaoks keskmiselt umbes paari tunni töötasu. Arvutatud Warwicki Ülikooli andmekogu „What could you buy with a working class wage?“ põhjal.

https://warwick.ac.uk/services/library/mrc/archives_online/digital/tradeboard/living_costs/.

²⁰¹ RA, ERA.4209.1.82. L 1,3. THM ringkirjad omavalitsustele. November 1920.

²⁰² Tallinna Teataja. 12. oktoober 1921, nr 287.

Kasulapse süsteemi toimimispõhimõtte oli niisiis, et soovi avaldanud briti annetajad said fondi kaudu endale kasulapse, kelle hüvanguks annetusi tehti. Fond ostis kogutud raha eest toiduaineid, mis saadeti laevaga Eestisse ning jagati vastavalt kogustele laste vahel laiali. Kui täpselt see välja arvestati, et iga laps just enda kasuvanema annetatud summa väärtuses toiduaineid sai, on küsitav, kuid igal juhul oli tegemist innovatsiooniga heategevuses, sest see lõi annetuse saaja ja andja vahel isikliku sideme ning võimaldas anda pikaajalisemat süstemaatilist abi ühekordsete annetuste asemel. Selle sideme rõhutamiseks paluti lastele või nende hooldajatele väljajagamise juures selgitada, et Inglismaal on keegi tädi või onu, kes teda üheks aastaks oma kasulapseks võtnud on ja talle 5 naelsterlingit ja 4 šillingit annetanud,²⁰³ mis Eesti rahas teeb 6680 marka.²⁰⁴ Annetajad omakorda said teada oma kasulapse nime ja aadressi ning fondi poolt julgustati neid kirjavahetust pidama, mis kandis eesmärki saada püsiannetajaid, sest tekib vastutus konkreetse lapse ees ja annetamist jätkatakse ka siis, kui esmane kaastundepuhang lahtub.²⁰⁵ Eesti puhul ei ole teada, kas inglased oma siinsetele kasulastele kirjutasid – kui kirjad saadeti otse laste kodustele aadressidele, siis arhiividesse need ilmselt ei jõudnud –, küll aga oli soovitatav, et abi saavad lapsed oma heategijat kirjalikult tänaks, ühtlasi oma eluolu kirjeldades. Selliseid kirju arhiivis ka leidub.²⁰⁶

4.1.2. Organisatsiooni märgilisuus

Lisaks isikliku emotsionaalse sideme tekitamisele uuendasid õed heategevust veelgi. Näiteks võeti kasutusele uut laadi turunduslikud võtted raha kogumiseks. Tegevuse algusest alates ujutati Briti meedia üle täissuuruses reklaamidega, mis arvutasid abivajavate laste heaoluks kuluva summa ümber igapäevastesse tarbekaupadesse ja luksustoodetesse. Näiteks, et ühe veinipudeli hind toidab ja riietab alasti nälgiva lapse või karusnahkse kasuka eest saaks toita tuhat nälgivat last. See kandis kaht eesmärki: tekitas annetajatele arusaama nende individuaalse panuse olulisusest

²⁰³ See summa oli Ühendkuningriigis hästiteeniva töölise nädalapalk, madalapalgalisele töölisele umbes kuupalk. Warwicki Ülikooli andmekogu „What could you buy with a working class wage?“ põhjal.

²⁰⁴ Võrdluseks, Riigikogu lihtliikme kuupalk koos lisatasudega oli 1921. aastal 11200 marka. Germo Valgenberg. Eesti ja Soome parlamendiliikmete töötasud aastatel 1919-1939. Bakalaureusetöö. Juhendaja Jaak Valge. Tartu: Tartu Ülikool, Uusima aja osakond, 2017. Lk 32.

²⁰⁵ Boucher. Cultivating internationalism. Lk 176-177.

²⁰⁶ Nt TLA.884.6.140. L 79. L 131.

ning pani neid võrdlema enda külluslikku heaolu kannatavate laste olukorraga.²⁰⁷ 1921. aastaks oli organisatsioon palganud kommunikatsioonispetsialisti, nende tegevusest vändati dokumentaalfilme ning annetatud rahast kulus vähemalt 16% turundustegevustele. Selliselt kaasati heategevusse üha uusi gruppe, kel annetamine varem pähegi polnud tulnud.²⁰⁸ Massimeedia teke ning fotograafia areng ja selle üha laialdasem kasutamine ajakirjanduses võimaldas kampaaniatega üha rohkem avalikkust šokeerida. Näljast moondunud ja külmetavatest lastest avaldati leheküljesuuruseid fotosid ja lisati elavaid kirjeldusi, näiteks:

Riietatud räpastesse kaltsudesse, täis kahjureid, ja täiesti ebapiisavalt selles karmis ilmas, nende kehad kokku kuivanud ja moondunud peaaegu tundmatuseni, nende käed nagu groteskse linnu küünised, nende käsivarred ja jalad nagu luukerede jäsemed ja nende näod kortsunud ja kuivetunud.

Britid ei pidanud enam kaasa tundma rahvastele tervikuna, nende silme ette toodi päris kannatava lapse arhetüüp, kellest oli võimatu mööda vaadata.²⁰⁹

Selle uue suundumuse suurimaks väljenduseks, mis eraldas noorte vajadused nende kultuurilisest ja rahvuslikust kontekstist, oli lapse õiguste kontseptsiooni areng.²¹⁰ Tänapäevane ühiskond on Hoia Lapsi juht Eglantyne Jebbilt pärandiks saanud kaasaegse lastekaitse vundamendi – laste õiguste deklaratsiooni ehk Genfi deklaratsiooni, mis võeti vastu Rahvasteliidu 5. assambleel 1924. aastal. Deklaratsioon koosneb viiest lihtsast punktist, mille keskseks sõnumiks on, et hädas olles tuleb esmalt aidata lapsi.²¹¹

²⁰⁷ Boucher. Cultivating internationalism. Lk 176-177.

²⁰⁸ Samas. Lk 171-172.

²⁰⁹ Samas. Lk 185-186.

²¹⁰ Samas. Lk 187.

²¹¹ Lapse õiguste konventsiooni tekkelugu. Inimõiguste raamat. Vaadatud 16.03.2025.

<https://www.inimoigusteraamat.ee/raamat/inimoiguste-raamat/16-laste-oigused/1-lapse-oiguste-konventsiooni-tekkelugu>.

4.2. Leedi Muriel Pageti Missioon Ida-Euroopasse

Leedi Muriel Paget (1876-1938) oli Briti aristokraatlikku päritolu filantroop, kes pühendas end Esimese maailmasõja järgses Euroopas humanitaarabi osutamisele. 1920. aasta veebruaris alustas leedi Pageti missioon tegevust Daugavpilsis, algselt eesmärgiga rajada lastehaigla. Missioon kohandas oma tegevust, kui sai selgeks, et kallite haiglate rajamise asemel on tõhusam tegeleda ennetustööga – tegevust arendati toiduköökide ja väiksemate kliinikute suunas. Esialgne plaan oli kasutada Daugavpils hüppelauana humanitaarabi pakkumiseks Venemaal, kuid kui 1920. aasta suvel sai Pagetile selgeks, et venelased teda ei oota, suunas ta tähelepanu Balti riikidele. 1921. aasta alguseks oli missioon laienenud Riist Tallinnani ning hiljem ka Kaunasesse. Organisatsioon tegutses kuni 1922. aasta sügiseni, keskendudes emade ja laste heaolule ning toitlustamisele, aidates samal ajal kaasa laste heaoluteenuste rajamisele Balti riikides, mis etendas olulist rolli sõjajärgses taastamistöös.²¹²

Missiooni esmaseks rahastajaks Lätis tööd alustades oli Hoia Lapsi fond. Leedi Pageti ja fondi suhted olid aga keerukad. Vastuolud tekkisid peamiselt lahknevatest arusaamadest ja eesmärkidest. Kui Hoia Lapsi nägi humanitaarabi kui tööd kriisikoldes, mille iseloom on ajutine, siis leedi Paget soov oli, et tema rajatud kliinikud töötaksid edasi ka pärast kriisi. Leedi Pagetil olevat olnud keerukad suhted ka ARA Läti haru juhi Thomas Orbisoni ja ARC-i Balti komissaari Edward W. Ryaniga. Osalt oli see tingitud kuulujuttudest, mille kohaselt leedi tegi koostööd Briti luurega, lisaks olevat temaga võimuka iseloomu tõttu olnud keeruline koos töötada. Siiski suudeti ühiste eesmärkide nimel takistused ületada ja koostööd tehti nii Hoia Lapsi fondi, ARA, ARC-i kui rahvusvahelise Punase Ristiga.²¹³

Leedi Paget käis 1920. aasta novembris isiklikult Tallinnas, et sõlmida vajalikud eelkõkkulepped ning 1921. aasta veebruaris sai THM kirja Lawrence Websterilt,²¹⁴ palvega varasematele

²¹² Swain. Lady Muriel Paget's Mission to Daugavpils (Part I). Lk 49-60; Lady Muriel Paget's Mission to Daugavpils (Part II). Lk 16-29.

²¹³ Swain. Lady Muriel Paget's Mission to Daugavpils (Part I). Lk 47-48.

²¹⁴ Leedi Pageti missiooni administraator, rääkis lisaks inglise keelele puhtalt nii saksa kui vene keelt. Swain. Lk 52.

läbirääkimistele tuginedes eraldada Tallinnas tasuta ruumid lasteambulatoriumi²¹⁵ tarvis. Kuuest ruumist koosnev pind pidi sisaldama esmavajalikku mööblit ja küttepuid, muud tegevuskulud lubati kanda omalt poolt.²¹⁶ Aastaeelarveks prognoositi 394 800 marka, sh arsti, õdede ja juhataja töötasud, kommunaalkulud, ravimid ning piim. Viimaste puhul on huvitav märkida, et ravimite eelarveks ühes kuus oli 4000 marka, piima jaoks planeeriti aga 7800 marka, ehk ligi poole rohkem.²¹⁷ Samuti paluti kõik organisatsioonile adresseeritud kaubad, mis Eesti sadamatesse saabuvad, vabastada tollimaksust.²¹⁸ Ühes vastavas kirjas on märgitud, et lisaks haiglaruustusele saabus laevaga ka toitu.²¹⁹ Pageti varasemate sidemete tõttu Punase Ristiga toetas kliiniku avamist rahvusvaheline Punane Rist, tingimusel, et Tallinnas avatav kliinik jätkab valitsuse ja kohaliku Punase Risti toel tööd ka pärast leedi Pageti missiooni lõppu, Petserisse plaanitava kliiniku kohta sama nõuet ei esitatud.²²⁰ Eesti Punase Risti peavalitsus teatas, et nemad on nõus kulud osaliselt enda peale võtma ja Tallinna linn oli samuti valmis öla alla panema.²²¹ Tallinna kliinik avati Rahukohtu tänaval 19. juunil 1921 ning võeti, nagu lubatud, 1922. aasta märtsis Tallinna Linna Tervishoiuosakonna poolt üle.²²² 1925. aasta suvel valmis Tallinna rinnalaste kodu tarvis Nõmmele uus maja, kus tegevus jätkus spetsiaalselt valminud ruumides kuni 50 emale ja 100-150 lapsele.²²³

Arusaamatus tekkis kliiniku esialgsete ruumide osas – nimelt kuulus Rahukohtu 1 asuv hoone kuni 1922. aasta märtsini krahv Manteuffelile, kelle nõunik G. Sievers septembris 1922²²⁴ isiklikult leedi Pageti poole pöördus, et renti küsida. Hoone oli küll juba 1918. aastal Sõjaministeeriumi

²¹⁵ Ingliskeelsetes dokumentides *Reval Infant Welfare Centre* või *Child Welfare Clinic*, asutuse peamiseks väljundiks oli rinnalastele ja emadele meditsiinilise abi ja tugiteenuste pakkumine.

²¹⁶ RA, ERA.957.11.981. L 2. Briti konsuli kiri välisminister A. Piibule. 14.02.1921; RA, ERA.957.11.542. L 14. L. Websteri kiri A. Piibule. 17.02.1921.

²¹⁷ RA, ERA.957.11.542. L 16. Pageti Tallinna kliiniku aastaeelarve. 18.06.1921.

²¹⁸ RA, ERA.957.11.542. L 16. L. Websteri kiri A. Piibule. 17.02.1921.

²¹⁹ RA, ERA.957.11.981. L 6. Palve välisministeeriumile kaupade tollimaksust vabastamise kohta. 18.05.1921.

²²⁰ RA, ERA.957.11.981. L 14-15. M. Pageti kiri A. Piibule. 18.10.1921.

²²¹ RA, ERA.957.11.981. L 21. EPR kiri Välisministeeriumile. 14.11.1921; L 31. Tallinna lv kiri Välisministeeriumile. 5.01.1922.

²²² RA, ERA.957.11.981. L 42: Tallinna Linnaameti Tervishoiuosakonna kiri Pageti missiooni meditsiinidirektor dr A. Macdonaldile. 1.03.1922; L 53. Selgitus Pageti rinnalaste kodu ruumide kohta. 2.12.1922.

²²³ Lüüs. Lastekaitse. – Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur. Lk 1147.

²²⁴ Kiri on dateeritud 14.09.1921, kuid tuginedes muule asjassepuutuvalle kirjavahetusele, on arvatavasti tegemist trükiveaga.

poolt rekvireeritud ja linna kasutusse antud, kuid Sievers leidis, et kuna Manteuffel Eesti riigi tekkimisel kogu muust kinnisvarast kompensatsioonita ilma jäi ja vaesus, tuleks temale kui omanikule renti maksta. Valitsuse hinnangul oli nõue siiski alusetu.²²⁵

Petseri kliiniku kohta leidub uuritud kirjavahetuses märkimisväärselt vähem infot. Edasisest kirjavahetusest ei tule välja kliiniku avamiskuupäev, küll aga selgub, et 1922. aasta märtsis jätkas selle tegevust Eesti Punane Rist.²²⁶ Prof A. Lüüs kirjutab 1926. aastal, et Petseri nõuandla avasid üldse ameeriklased,²²⁷ kuid arhiiviallikatele tuginedes toimus see siiski leedi Pageti eestvedamisel.²²⁸ Võib arvata, et kuna abiandjaid tegutses mitu ja Paget kaasas rahastust erinevatest allikatest, ei olnud ka kaasaegsetele süvenemata lõpuni selge, kelle eestvõttel mis täpselt sündis. Näiteks toidu- ja riideabi jaotamise puhul võis tähele panna, et läänest tulnud abi sulas saajate jaoks ühte ja sageli ei tehtudki vahet, millisest organisatsioonist või riigist saadetised täpselt pärinevad.

Kliiniku rajamine suuremate linnade kõrval just Petserisse on veidi kummaline samm, arvestades, et selle aastaeelarveks prognoositi ligi pool miljonit marka, mis transpordikulude tõttu oli ligi 50 000 võrra kõrgem kui Tallinna kliinikul. Samas elas Harjumaal üle 20%, Petserimaal aga alla 6% kogu rahvastikust.²²⁹ Seletuseks võib olla Petseri piiriäärne asukoht, kuna Eestisse laienedes ei olnud Paget veel loobunud plaanist oma tegevusega Venemaale jõuda. Teisalt oli Petseris ka puudustkannatavate laste suhtarv märkimisväärselt suurem kui paljudes teistes maakondades – üle poole.²³⁰

²²⁵ RA, ERA.957.11.981. L 53-54; 58-59. Kirjavahetus Rahukohtu tn ruumide asjus.

²²⁶ RA, ERA.957.11.981. L 43: EPR Peavalitsuse kiri M. Pageti missiooni meditsiinidirektor dr A. Macdonaldile. 27.02.1922.

²²⁷ Lüüs. Lastekaitse. – Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur. Lk 1147.

²²⁸ RA, ERA.957.11.981. L 22-23. Pageti kiri Tallinna ja Petseri kliiniku avamisplaanidest, sh eraldi Petseri kliiniku eelarve. 18.10.1921; L 24. Pageti missiooni poolt saadetud kirja päises on välja toodud kliinikute asukohad, nende seas Petseri.

²²⁹ RA, ERA.957.11.981. L 16-17. M. Pageti poolt Tallinnasse ja Petserisse planeeritavate kliinikute eelarved. 18.10.1921; 1922 a. üldrahvalugemise andmed. Vihk I. Rahva demograafiline koosseis ja korteriolud Eestis. Riigi Statistika Keskbüroo, 1924. L 9.

²³⁰ Lüüs. Lk 1145.

Nii Hoia Lapsi kui leedi Pageti abist tulid esimesed teated 1920. aasta novembris. Hoia Lapsi jaoks tuli esmalt koostada nimekirjad – igast vallast tuli välja valida vaid üks kõige vaesem laps, kes sai endale briti „kasuvanema”. Linnades oli kvoot suurem, kokku kujunes kasulaste arvuks, kes aasta jooksul abi said, 1640.

Lisaks saadeti Ühendkuningriigist abi toidu, riiete ja ravimite näol, millest said osa ka lapsed väljaspool kasulapse süsteemi. Hoia Lapsi fond hoidis Eestis ka tagavara, mida kasutada erakorralistes olukordades. Näiteks toetati neist varudest 1921. aasta oktoobris Piirissaare tuleõnnetuse ohvraid.

Hoia Lapsi oli ka leedi Pageti esmaseks rahastajaks Lätis tööd alustades. Ehkki suures pildis oli nende eesmärk sama – leevendada laste kannatusi –, siis Hoia Lapsi fookus oli ajutisel kriisiabil, leedi Pageti sooviks oli, et tema rajatud kliinikute tegevus võetaks kohalike poolt üle ja jääks tegutsema ka pärast kriisi. Erinevad vaated tekitasid kahe Briti organisatsiooni vahel ka mõningaid lahkhelisid.

Tagantjärele saab öelda, et ka Hoia Lapsi tegevusel oli kestlikke kasutegureid: reformiti heategevust ning 1924. aastaks töötas fondi juht välja laste õiguste deklaratsiooni, mis on tänapäevase lastekaitse vundament.

5. Järeldused

1. Missugust abi osutasid vaadeldaval perioodil Eestis tegutsenud neli olulisemat laste heaolu eest seisvat välisorganisatsiooni – ARA, ARC, Hoia Lapsi ja leedi Muriel Pageti missioon?

Kõige suurema mastaabiga ja ka kõige vajalikum otsene abi saabus toidu näol. Osa toidukaupa osteti nii inglasele kui ameeriklastele, peamiselt võlgu, kuid lastele suunatud abi oli heategevuslik. Esmalt asusid lapsi toitma ameeriklased ARA raames tegutsenud Euroopa Laste Abistamise programmi kaudu. Toitluspunktides ja abipakkidega toideti 1919. aasta kevadest kuni 1922. aasta sügiseni eri aegadel 40 000-80 000 last.²³¹ 1921. aastal lisandus Hoia Lapsi fondi kaudu brittide toiduabi. Seda anti peamiselt kasulapse süsteemi kaudu kokku 1640 lapsele, kuid lisaks olid fondil kohapealsed laod, millest said osa ka teised lapsed. Toiduabi tuli ka ARC-ilt, kuid võrreldes ARA ja Hoia Lapsi saadetistega on see kehvemini dokumenteeritud, või ei ole dokumendid säilinud. On teada, et ARC andis lisaks lastele toiduabi ka teistele tsiviilelanikele, sh sõjapõgenikele. Ka leedi Pageti kaupade hulgas on mainitud lisaks haiglaravustusele toitu, kuid see oli mõeldud kliinikutes kasutamiseks, mitte jagamiseks.

Riideabi jaotasid samuti nii ARA, ARC kui Hoia Lapsi. ARA poolt saabus 1920. aasta jaanuaris saapaid, sukki ja palituriid, millest jätkus enam kui 40 000 lapsele. ARC jagas riideabi mastaapsemalt – 1920. aasta keskpaigas käivitati mahukas projekt Punase Risti ladudest saadetud riidematerjali ümberõblemiseks. Pooleteistaastase perioodi jooksul, 1922. aasta veebruarini, on andmeid ligi 115 000 riideeseme õblemisest, sh peamiselt aluspesu, vähemal määral ka püksid, pluusid ja palitud. Esialgu jagati neid kõigile abivajajatele, hilisemas järgus keskenduti lastele. Hoia Lapsi kaudu saabus 1921. aasta sügisel riidevarustust 3500 lapsele. Need olid mõeldud peamiselt kasulastele, kuid jätkus ka teistele.

Meditsiinilisele abile keskendusid ARC ja leedi Muriel Paget. ARC rajas 53 lasteambulatooriumi, medõed tegutsesid ka koolides, ARA toitluspunktides ning tegid koduviisiite. Leedi Muriel Paget asutas kaks emadele ja rinnalastele suunatud kliinikut, ühe Tallinnasse, teise Petserisse. Nii ARC-i

²³¹ St vastavalt võimalustele ja toitluspunktide arvule abisaavate laste hulk varieerus.

kui Pageti puhul on oluline, et tegeleti suuresti preventatiivse meditsiiniga ja anti tervishoiualast nõu. Mõlemad töid Eestisse ka haiglaravustust ja ravimeid. ARC-i puhul ei ole kogused teada, leedi Pageti puhul oli eelarves 4000 marga ulatuses ravimeid ühes kuus kliiniku kohta.

Mitme välisorganisatsiooni panus aitas katta laiema spektri vajadustest. Ameeriklased olid kohal juba kriisi kõrghetkel ning aitasid 1919. aasta kevadel ära hoida näljahäda. Kui ARA 1920. aasta suve algul ajutiselt abi peatas, tulid talve eel uudised brittide abist ning 1921. aasta talve aitasidki üle elada nii brittide kui ameeriklaste toidu- ja riideabi. Organisatsioonid tegid nii Eestis kui mujal Euroopas mitmesuunalist koostööd. ARC toetus oma töös osalt ARA ressurssidele ning teostas toitluspunktides laste meditsiinilisi ülevaatamisi. Hoia Lapsi oli esialgu leedi Pageti sponsoriks ning Eesti kliinikute avamist toetas Rahvusvaheline Punane Rist, kes omakorda oli patrooniks ka Hoia Lapsi fondile. ARC ja Eesti Punane Rist abistasid ja täiendasid teineteise tegevust ning vähemal määral tuli abi ka teiste riikide Punastest Ristidest. Välisabi toimetamiseks sihtrühmadeni panustasid THM, kohalikud omavalitsused, ELÜ, Ühistöö jt kohalikud ühendused. Koostöö võimaldas ressursside paremat kasutamist ja ulatuslikumat mõju, sh panna aluse lastekaitse süsteemile ja tõhustada laste tervishoidu.

Lisaks materiaalsele oli välisabil tervikuna moraalne dimensioon. Keerulistes oludes saabunud abi näitas lääneriikide valmisolekut panustada väikeriigi püsijäämisse ning andis teadmise, et Eestil on koht lääne väärtusruumis.

2. Kuidas toimus välisabi koordineerimine kohalikul tasandil ja missugused probleemid sellega kaasnesid?

Jaotamissüsteem oli mitmetasandiline. Abivajajate kindlakstegemiseks käisid ELÜ vabatahtlikud ükselt uksele ja THM kogus andmeid kohalikelt omavalitsustelt. Nende põhjal koordineeriti läbi maakonnavalitsuste abi jagunemist ja jaotamist. Kohtadel tegelesid ARA ja Hoia Lapsi abi jaotamisega ELÜ vabatahtlikud või korraldas seda kohalik omavalitsus, ARC-i puhul EPR.

Probleemkohtadeks kujunesid ressursside vähesus võrreldes puudustkannatajate arvuga, abikriteeriumite subjektiivsus ja neist mõlemast tingitud pinged kogukondades. Administratiivse poole pealt oli koormavaks ka nimekirjade haldamine ja abi jaotamise dokumenteerimine ning toiduabi kodudesse jagamise puhul ebakindlus, kas abi jõudis täies mahus sihtrühmani.

3. Millised olid välisabi humanitaarsed, poliitilised ja majanduslikud tagamaad?

Sotsiaalmajanduslik olukord kogu riigis oli sõdade tagajärjel kehv ning puudustkannatavaid lapsi ELÜ 1919. aastal korraldatud registreerimise kohaselt 87 000 – osades maakondades üle poole lastest. Kuna ka riiklikud toidutagavarad olid puudulikud, oli välisabi laste näljahädast päästmiseks hädavajalik. Riideabi tagas paljudele vaestele lastele võimaluse koolis käia ning lastele suunatud meditsiiniline abi oli kriitilise tähtsusega rahvatervise seisukohast. Ka paljudes teistes Euroopa riikides oli sõda kaasa toonud humanitaarkriisi ning just laste kannatustele rõhumine aitas organisatsioonidel koguda vahendeid abistamiseks.

Poliitilisest aspektist oli lääneriikide jaoks oluline, et iseseisvunud riigid ei langeks bolševike mõju alla, seega tuli aidata poliitilist olukorda stabiliseerida. Abiorganisatsioonid, eriti Punane Rist ja Hoia Lapsi, rõhutasid oma apoliitilisust, kuid sõjajärgses ebastabiilses olukorras on rahvusvahelise organisatsiooni apoliitilisuse võimalikkus küsitav ning Hoia Lapsi puhul ka ümber lükatud. Apoliitiline fassaad oli vajalik ennekõike annetuste kogumiseks.

Euroopa majanduse stabiliseerimine oli ameeriklaste jaoks oluline, et tagada kaubanduspartnerluse jätkusuutlikkus. Lisaks tuli kiiresti midagi ette võtta Euroopa ladudesse varutud kaubaga, mida sõja lõppedes enam esialgseks otstarbeks kasutada ei saanud ja mille tagasivedamine üle ookeani oleks olnud ebamõistlik. Tagavarad otsustati Euroopa riikidele maha müüa, kusjuures kaupade väärtuse ja müügihinna vahe oli üle 150 miljoni dollari – see tähendas oodatavat kasumit. Kuna müüdi suures osas võlgu ning koguvõlast suutsid Euroopa riigid tasuda vaid 6%, kujunes ameeriklaste abi ülejäänud osas heategevuseks. Võlasuhtel oli ka poliitiline külg – ameeriklaste kätte sõjajärgselt koondunud ressursid ja Euroopa riikide sõltuvus USA finantsabist andsid Ameerika Ühendriikidele märkimisväärse poliitilise mõju, muutes põhjalikult võimusuhteid rahvusvahelisel areenil.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö käsitleb lääneriikide humanitaarabi Eesti lastele aastatel 1919-1922, keskendudes selle tagamaadele, korraldusele ja mõjule. Esimese maailmasõja ja Vabadussõja järel valitsenud süvenev puudus esmatarbekaupadest, toidust ja meditsiinitarvetest seadis noore riigi keerulisse olukorda, mistõttu osutus välisabi kriitiliseks nii elanikkonna heaolu kui riigi stabiliseerimise seisukohalt. Uurimus toob esile, kuidas Ameerika Abiandmise Administratsioon (ARA), Ameerika Punane Rist (ARC), Briti Hoia Lapsi fond ning leedi Muriel Pageti kliinikud aitasid keerukat sotsiaalmajanduslikku olukorda leevendada, ning analüüsib humanitaarabi poliitilisi ja majanduslikke tagamaid.

Toiduvarude kriis oli äärmiselt tõsine – 1919. aasta alguses jätkus Tallinnas toitu vaid kolmeks päevaks. Sõja-aastad olid mõjunud põllumajanduslikule tootmisele laastavalt: maaharijad olid mobiliseeritud, töö- ja veoloomad rekvireeritud, külvipind vähenenud 14% võrra. Ilma välismaalt saabunud toiduabita oleks võinud tekkida laiaulatuslik näljahäda. Laste olukord oli seejuures eriti kriitiline – alatoitumus mõjutas nende kasvu ja arengut, paljud lapsed ei saanud koolis käia riiete ja jalatsite puudumise tõttu. Näiteks ainuüksi Harju maakonnas teatati 1920. aastal ligi 900 lapsest, kel polnud võimalik saabaste ja riiete puudusel koolis käia.

Läbivalt oli murekohaks kõige kriitilisemate abivajajate väljaselgitamine, sest vaatamata mitme organisatsiooni panusele ei suudetud kaugeltki katta kõigi puudustkannatajate vajadusi. Jaotuspõhimõtete subjektiivsusest tulenevalt tekkisid kogukondades pinged – kaebused ebaõiglase jaotamise kohta, süüdistused korruptsioonis ja omakasupüüdlikkuses. Rahulolematust esines ühtviisi nii abisaajate kui ka nende hulka mitte mahtunud elanike seas.

ARA ja Hoia Lapsi vahendusel jõudis Eestisse märkimisväärne kogus toidu- ja riideabi, ARC ja leedi Paget panustasid tervishoidu, varustades haiglaid meditsiinitarvetega, rajades ambulatooriume ning siirates oskusteavet. ARA ja Hoia Lapsi abi jaotamist korraldasid Töö- ja Hoolekandeministerium ja Eesti Lastekaitse Ühing ning selle kohalikud üksused, nende puudumisel kohalikud omavalitsused. ARC-ile oli abistamistöodel abiks Eesti Punane Rist.

Töö analüüsib humanitaarabi erinevaid tagamaid, tuues välja, et lääneriikide poolt pakutud abi polnud pelgalt heategevus, vaid kompleksne nähtus, milles põimused humanitaarsed, poliitilised ja majanduslikud huvid. USA puhul oli majanduslik aspekt ilmne – sõja tarbeks Euroopasse tarnitud kaubad tuli võimalikult kasumlikult realiseerida, sest nende tagasi transportimine oleks olnud ebamõistlikult kallis. Poliitilise mõjuna aitas humanitaarabi sotsiaalse keskkonna stabiliseerimise läbi ohjata bolševismi levikut. Uut lähenemist humanitaarabile demonstreeris Hoia Lapsi fond – heategevus muutus isiklikumaks, arendati turunduslikke meetodeid annetuste kogumiseks ja pikemas plaanis kujundati tänapäevase lastekaitse alustalasid. Ehkki Hoia Lapsi rõhutas oma apoliitilisust, saab seda pidada pigem strateegiliseks võtteks laialdasema toetuse saamiseks, sest organisatsiooni tegevusel olid paratamatult ja teadlikult poliitilised tagajärjed.

Eesti jaoks oli välisabi mõju mitmetasandiline. Lisaks otsesele materiaalsele abile, mis aitas leevendada tõsist puudust, olid välisorganisatsioonide tegevusel pikaajalised mõjud Eesti tervishoiu- ja hoolekandesüsteemile. Vabatahtlike mobiliseerimine abi jagamiseks ja kohaliku võimekuse arendamine jättis püsiva jälje kodanikuühiskonna kujunemisse. Lisaks täitis läänest tulnud abi moraalse toe rolli, mille tähtsust vastiseseisvunud riigi keerulistel algusaastatel ei tasu alahinnata. Välisabi tõestas end mitte pelgalt tänuväärse lisandusena, vaid otsese päästena võimalikust toidupuudusest ja sotsiaalsest kriisist.

Humanitaarabi uurimine avab uue vaatenurga Eesti riikluse kujunemisele, tuues esile tavainimeste kogemuse ja rahvusvaheliste organisatsioonide rolli selles protsessis.

Tulevikuperspektiiviks jääb laste olukorra ja abivajaduse täpsem kaardistamine vabariigi algusaastatel. Samuti võimaldaks uurimist abi jaotumine ja kohalikud eripärad maakondade lõikes.

Teise võimaliku uurimissuunana saab tuua välja, et ameeriklaste rolli riigi ülesehitamise aastatel on käsitletud mitu autorit, samas brittide abi on jäänud selle varju ja väärriks põhjalikumat uurimist. See võimaldaks täpsemalt kaardistada ka abi kvantitatiivset ulatust ning läbi viia võrdlusi ja mõjuanalüüse abiorganisatsioonide lõikes.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA)

- ERA.31 Riigikantselei
- ERA.957 Välisministeerium
- ERA.1012 Riigi Kaubaagentuur
- ERA.1097 Pärnu Maavalitsus
- ERA.1619 Eesti Välisdelegatsioon
- ERA.2000 Töö- ja Hoolekandeministeerium
- ERA.3734 Rakvere Linnavalitsus
- ERA.4209 Haapsalu Linnavalitsus
- ERA.T-6 Ehituste ja maa-alade kaartide, plaanide, jooniste ja projektide kollektsioon

Tallinna Linnaarhiiv (TLA)

- TLA.884 Harju Maakonnavalitsus

Perioodika

- Postimees (1921; 2007)
- Päevaleht (1919-1920)
- Sotsialdemokrat : Eestimaa Sotsialdemokratlise Ühenduse häälekandja (1921)
- Tallinna Teataja (1921)
- Waba Maa (1921)

Kirjandus

- Arens, Olavi. The American Children's Relief Program and the Estonian Children's Relief Societies in 1919. *Acta Historica Tallinnensia* 23, nr 1, 2017. Lk 78-96.
- Baughan, Emily; Fiori, Juliano. Save the Children, the Humanitarian Project, and the Politics of Solidarity: Reviving Dorothy Buxton's Vision. – *Disasters* 39, nr s2, 2015. Lk 129-145.
- Boucher, Ellen. Cultivating internationalism: Save the Children Fund, public opinion and the meaning of child relief, 1919-24. Laura Beers ja Geraint Thomas (toim). *Brave new world: Imperial and democratic nation-building in Britain between the wars*. London: University of London Press, 2011. Lk 169-188.
- Eesti Vabadussõda 1918-1920. Vabadussõja Ajaloo Komitee populaar-teadusliku väljaande kordustrukk. Kd I. Geislingen: Kultuur, 1948.
- Eesti Vabadussõda 1918-1920. Vabadussõja Ajaloo Komitee populaarteadusliku väljaande kordustrukk. Kd II. Geislingen: Kultuur, 1951.
- Jaanson, Kaido. Jälle see Taani võlg! *Kleio*, nr 2, 1989. Lk 90-92.
- Jēkabsons, Ēriks. *Relations Between Latvia and the United States of America 1918-1922*. Rīga, 2023.
- Jullinen, Piia. Eesti Vabariigi sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele. *Kleio*, nr 2, 1989. Lk 57-61.
- Kruus, Hans (toim). *Eesti. Maa. Rahvas*. Kultuur. Tartu: Haridusministeeriumi kirjastus, 1926.
- Laaman, Eduard (koost). *Ühistöö Eesti riigi loomisel*. Tallinn: Tallinna Õpetajate Selts, 1927.
- Loit, Aleksander. Välismaa humanitaarabi Eestile Vabadussõja ajal 1919-1922. *Acta Historica Tallinnensia* 6, nr 1, 2002. Lk 70-83.
- Lossmann, Arthur. *Rahutus maailmas: sõdades, revolutsioonides ja vaba Eesti õnnistuses*. Stockholm: EMP, 1961.

- Medijainen, Eero. Ameerika Ühendriikide de iure tunnustus Balti riikidele 1922. aastal – väärtuspõhine otsus või majanduslik kalkulatsioon? – Ajalooline Ajakiri 2, 2011. Lk 123-152.
- Medijainen, Eero. Enesemääramise udus: Eesti ja Ameerika Ühendriigid 1918-1919. – Ajalooline Ajakiri 1, 2016. Lk 41-70.
- Medijainen, Eero. The United States and Estonia, 1918-1921: Approval de Facto before Recognition. Acta Historica Tallinnensia 28, nr 2, 2022. Lk 235-264.
- Parker, Edwin B. Final report of United States Liquidation commission. Washington: Government Printing Office, 1920.
- Pihlak, Jaak (koost). Eesti Vabaduse Risti kavalerid. Viljandi: Vabadussõja Ajaloo Selts, Viljandi Muuseum, 2016.
- Pihlamägi, Maie. Eesti 1919. aasta sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele ja selle kustutamine. Acta Historica Tallinnensia 20, nr 1, 2014. Lk 132-156.
- Pihlamägi, Maie. Eesti majandus Vabadussõja ajal. Rahvusarhiivi toimetised. Vabadussõja mitu palet, nr 3 (34), 2019. Lk 463-497.
- Prado, Svante. Nominal and Real Wages of Manufacturing Workers, 1860-2007. Exchange Rates, Prices, and Wages, 1277-2008, Kd I, 2010. Lk 479-527.
- Riigi Statistika Keskbüroo. 1922 a. üldrahvalugemise andmed. vihk I, Rahva demograafiline koosseis ja korteriolud Eestis. Tallinn, 1924.
- Stout, Mark. World War I and the Invention of American Intelligence, 1878-1918. Leeds: University of Leeds, 2010.
- Swain, Geoffrey. Lady Muriel Paget's Mission to Daugavpils (Part I). Latvijas Universitātes Žurnāls Vēsture, 31. juuli 2024. Lk 47-65.
- Swain, Geoffrey. Lady Muriel Paget's Mission to Daugavpils (Part II). Latvijas Universitātes Žurnāls Vēsture, 30. detsember 2024. Lk 15-32.
- Vahtre, Lauri (toim). Eesti Vabadussõja Ajalugu. Kd I. Tallinn: Varrak, 2020.
- Vahtre, Lauri (toim). Eesti Vabadussõja Ajalugu. Kd II. Tallinn: Varrak, 2020.
- Valge, Jaak. Lahtirakendamine. Tallinn: Rahvusarhiiv, 2003.
- Vilgats, Kalev. Eesti Punane Rist 90. Tallinn: Eesti Punane Rist, 2009.

- Vilgats, Kalev; Kutsar, Kuulo. Eesti Punane Rist 100. Tallinn: Eesti Punane Rist, 2019.

Internetilehed

- Inimõiguste raamat. Lapse õiguste konventsiooni tekkelugu <https://www.inimoigusteraamat.ee/raamat/inimoiguste-raamat/16-laste-oigused/1-lapse-oiguste-konventsiooni-tekkelugu>.
- Lastekaitse Liit. Ajalugu. <https://www.lastekaitseliit.ee/et/ajalugu/>.
- Statistikaamet. Rahvastik maakondades ja linnades, 1922. <https://stat.ee/et/rahvastik-maakondades-ja-linnades-1922>.
- The Herbert Hoover Presidential Library and Museum. Years of Compassion 1914-1923. <https://hoover.archives.gov/exhibits/years-compassion-1914-1923>.
- Watson, Nessim. Save the Children. Child Protection, Education & Health. Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Save-the-Children>.
- Warwicki Ülikooli andmekogu „What could you buy with a working class wage?“ https://warwick.ac.uk/services/library/mrc/archives_online/digital/tradeboard/living_costs/.

Käsitirjalised uurimused

- Küüts, Nele. Eesti toitlusolud ning toitlusministeeriumi roll nende kujundamisel 1918-1920. Bakalaureusetöö. Juhendaja Ago Pajur. Tartu: Tartu Ülikool, Eesti ajaloo osakond, 2017.
- Org, Jane. Eesti Vabariigi ja eestlaste kuvand USA perioodikas aastatel 1922 ja 1923. Bakalaureusetöö. Juhendaja Karin Veski. Tartu: Tartu Ülikool, Uusima aja osakond, 2022.
- Rinaldo, Anna. Tsiviilelanike sõjakogemus Eesti Vabadussõjas 1918-1920 läbi Ühistöö perspektiivi. Magistritöö. Juhendaja Karsten Brüggemann. Tallinn: Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste Instituut, 2020.

- Tigane, Margret. „Appi nälgivale Venemaale!“ ehk Eesti Punase Risti, Vabariigi Valitsuse ja rahva abiandmisest Vene näljahädalistele 1921–1923. Bakalaureusetöö. Juhendajad Olaf Mertelsmann ja Ken Kalling. Tartu: Tartu Ülikool, Uusima aja osakond, 2022.
- Valgenberg, Germo. Eesti ja Soome parlamendiliikmete töötasud aastatel 1919-1939. Bakalaureusetöö. Juhendaja Jaak Valge. Tartu: Tartu Ülikool, Uusima aja osakond, 2017.

Summary

Western Humanitarian Aid to Estonian Children in 1919-1922

This bachelor's thesis investigates Western humanitarian aid to Estonian children during 1919-1922, focusing on the activities, backgrounds, and impact of four major foreign organizations: the American Relief Administration (ARA), American Red Cross (ARC), Save the Children Fund, and Lady Muriel Paget's Mission to Eastern Europe. The study examines what aid these organizations provided, how foreign aid coordination functioned at the local level, what kind of problems arose, and what were the humanitarian, political, and economic backgrounds of this assistance.

The socio-economic situation following the First World War and Estonian War of Independence was critical. Food crisis had begun in 1916, with consecutive war years devastating agriculture. Most farmers were mobilized, livestock requisitioned, and cultivated land reduced by 14%. Under German occupation, food supplies were further depleted through requisitions.

By early 1919, Tallinn had food supplies for only three days. The 1918 grain harvest was one-third below needs, and meat production halved. Foreign food imports became unavoidable to prevent famine. The first grain shipment from the UK arrived on February 9, 1919, and by May 1919, imports covered two-thirds of civilian needs.

The 1919 registration conducted by the Estonian Child Welfare Union identified 87 000 children in need – in Narva 68% of children, in Petseri over 50%, in Tallinn 40-48% required assistance. Many could not attend school due to lack of clothing and footwear. In Harju County alone, nearly 900 children were reported unable to attend school due to lack of boots and clothing.

Aid distribution involved multiple coordination levels. The Estonian Child Welfare Union organized door-to-door surveys, categorizing children into three groups based on need severity. Local Child Welfare units or governments handled ARA and Save the Children distribution, while Estonian Red Cross coordinated American Red Cross assistance.

Resource scarcity compared to need created significant challenges. Initial expectations often exceeded reality. In June 1919 distribution lists could accommodate only one-third of children initially registered for ARA aid in April. Subjective poverty assessment led to community tensions and numerous complaints about unfair distribution. Families disputed placement decisions, with appeals sent to county governments and ministries. Administrative burden was substantial, requiring extensive documentation and justifications for recipient list changes.

American Relief Administration provided the most extensive assistance through two programs: goods worth 2.7 million dollars purchased against government bonds, and the European Children's Relief Program providing 1.37 million dollars in food and clothing aid. Operating from spring 1919 to autumn 1922, ARA fed 40 000-80 000 children in various time periods through feeding kitchens and home distribution, providing approximately 550 calories per daily meal. The program also distributed over 40 000 coats and equal numbers of shoes and socks.

American Red Cross established 53 pediatric outpatient clinics across Estonia where poor children received medical care and medicines. Nurses worked in schools, conducted home visits, and provided health education. ARC coordinated a large-scale clothing manufacturing project, producing over 115 000 garments during eighteen months ending February 1922, initially for all needy persons but later focusing on children.

Save the Children Fund introduced the innovative "foster child" system, connecting 1640 Estonian children with British sponsors providing two shillings weekly. The fund maintained emergency food reserves and provided clothing to approximately 3500 children in autumn 1921. The organization pioneered new marketing techniques, calculating aid costs in terms of everyday luxury items.

Lady Muriel Paget's mission established maternal and infant welfare clinics in Tallinn and Petseri in 1921. These clinics provided medical assistance to mothers and infants, representing significant advancement in previously inadequate infant care. Both clinics were transferred to local authorities in March 1922, ensuring service continuation.

The analysis reveals humanitarian aid as a complex phenomenon operating on humanitarian, political, and economic levels. Humanitarian motivations addressed critical needs affecting 87 000 children, introducing new foods and providing medical care. Organizations also transferred knowledge through nurse training and modern healthcare practices.

Politically, Western assistance aimed to stabilize the region against Bolshevik expansion while establishing democratic governance. Though organizations emphasized apolitical stances, aid inevitably carried political consequences in post-war power realignments.

Economically, americans had to dispose of surplus war materials stored across Europe, as return transportation would have been expensive. Estonia purchased goods worth 2.7 million dollars against government bonds, most ultimately unpaid, transforming commercial transactions into charitable assistance. Stabilizing European countries also served American commercial interests, as Europe was their main trading partner.

Foreign aid had multi-layered impacts beyond immediate crisis relief. Material assistance prevented potential famine while organizational structures became foundations for Estonia's social welfare system. The Estonian Child Welfare Union continued operating until 1940 and was re-established in 1988.

Volunteer mobilization strengthened civil society institutions and created collaborative networks between government, international organizations, and local communities. Knowledge transfer occurred through medical training and organizational methods. Aid provided crucial moral support, demonstrating Western commitment to Estonia's survival and affirming its place within Western value systems.

The study reveals humanitarian aid as a critical stabilizing factor during Estonia's early independence, combining immediate crisis response with long-term institutional development. The research shows the interconnected nature and collective impact of humanitarian organizations. The analysis demonstrates how charitable intentions intersected with political and economic interests without diminishing genuine humanitarian impact.

Mina, Kaisa Koplite

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose **Lääneriikide humanitaarabi Eesti lastele aastatel 1919-1922**, mille juhendajad on Aigi Rahi-Tamm ja Toivo Kikkas, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kaisa Koplite

19.05.2025